

EESTI KIRJANDUS

1931 № 9

SISU:

P. VIIRES: Friedebert Tuglas'e ilukirjanduslik stiil.

M. J. EISEN: Kellad.

K. E. SÖÖT: Jakob Hurda elamud Tartus. (Piltidega.)

O. URGART: Täiendusi ja õiendusi artiklile „Andres Saal
70-aastane“. (Pildiga.)

A. PALM: E. Aspelin-Haapkylä — Tutkielmia kirjallisuudesta ja kuvaamataiteista.

P. HAMBURG: Arvid Järnefelt — Greeta ja tema Issand.

N. TREUMUTH ja P. ARISTE — Õpetatud Eesti Seltsi
aastaraamat.

P. HAMBURG: Jaan Pert — Draamastudio 1920—1930.

A. AUDOVA: A. Sossi — Jookide valmistamine kodusel teel.
Eesti raamatute üldnimestik 1929. a. alates, 26. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1931 ASUTATUD 1906. XXV

Ilmub iga kuu lõpul, number umbes 64 lehekülge, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.

Address: Vabriku 5, Tartus, tel. 2-81.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Lai 35, Tartus, telefon 6-01, avatud äripäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapäraselt ilmumise aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Lai 35, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

„Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Viljandis: „Õpistu“, Lossi 24, tel. 74.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Ühiskaubamaja Leo Erna, Tallinna ja Laada tänava nurgal nr. 24, tel. 2-76.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

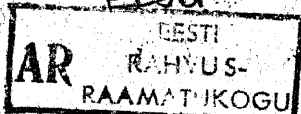
Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV (1930) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Lai 35, Tartus, telef. 6-01.

Ar 931 P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

SEPTEMBER 1931

NR. 9

Friedebert Tuglas' e ilukirjanduslik stiil.

III. Kunstilisi stiiielemente Tuglase proosas. 2

Tuglase kirjanduslikud kalduvused puhkevad esile õige varakult. Juba noore kooliõpilasena katsetab ta loova kirjanikuna ning on sellest elujärgust pärandanud meile rea huvitavaid, küllalt isikupäraseid etüüde „Liivakellas“.

Ses kogus leiame mitmeid õrnu, rohelist taimakesi; neilgi on juba olemas paljusid spetsiifilisi, puht-tuglaslikke omadusi, mida kohtame hiljemini kui vanu tuttavaid Tuglase küpsema ea kirev-värvilises lõhnavas kirjanduslikus lilleaias.

Tuglase ilukirjanduslik eneseotsing ei kesta kaua. Kuigi „Liivakellas“ on esindatud väga mitmekesised kirjanduslikud voolud ja liigid naturalismist kuni uusromantismi ja sümbolismini, valib Tuglas juba varsti sirgjoonelise tee, mis viib ta kord-korralt ikka kaugemale reaalelust, kuhugi nõiduslikku fantaasiariiki, kust pole enam tagasipääsu proosalisse maailma. Ja kuigi mõningane kontakt reaallilmaga jääb püsima, sünnib ajutine maabumine ainult psüühilise realismi kaudu „Felix Ormussoni“ näol, et siis uuesti pettuda reaalelust ning seda veenvamalt tõusta pilvede taha, kujuteldud muinasmaale.

Ja vist pole meil siin põhjust eriti kahetseda, sest võrdlemisi keskpärane ning harilik on Tuglase naturalism tema muu loominguaga võrreldes, nagu osutavad mõned vastavad katsetused „Liivakellas“. Tõsi küll, seejuures tuleb arvestada ka kirjaniku selle ajajärgu õrnimat noorust.

Ei, Tuglase omapärane talent on suunatud hoopis teisale. See ala on fantastiline novell, kus Tuglas on saavutanud oma loomingu küpsemad viljad, ja vist küllalt suure loomisrõõmuga, sest nagu ta lausub: „Luu müüte, — see on kõige kõrgem. Luua seda üksi, mis muidu rahvad ja aastasajad on loonud, — see on jumalik. Suuremat õnne ei pea kunstnik lootma.“

Ses lühikeses pihtimuses peitub Tuglase kogu kirjanduslik ilmavaade, see peamine, mida ta soovib näha sõnakunstis. Esimene ning kõige tähtsam on fantaasia, mida nõuab Tuglas kirjanikult.

See vaade võib aja jooksul küll muutuda, kirjanik võib teoreetiliselt omaks võtta uue poeetilise kredo, kuid vähemalt kindel on, et just selles ebarealistlikus žaanris on Tuglas senini loonud oma parima, mida vaevalt suudaks keegi ületada tulevikus meie kirjandusloos.

Tuglas on stilist par excellence ja õieti tema fantastilises, kujuteldud maailmas leiabki täie õigustuse ta raffineeritud, „esteeditsev“ stiil. Ainult muinasjutus võib kuidagi „reaalne“ ning loomulik tunduda kõik see kirevate kauniduste ülirohkus, mida on võimalik imetella Tuglase stiilis, sest liiga pillavana, isegi ebelana mõjuks see kõik meie kurva „naiivse realismi“, halli tõsielu raamides.

Sellest seisukohast väärib tunnustust Tuglase suur leidlikkus ning osavus luua ka vastav miljöö oma üliküllastatud stiilile.

Ärgu olgu seepärast mures kõik need marupatrioodid, kes Tuglase loomingust nii vähe leiavad sooja, tuttavat kodumaalust, kus tegelaste nimed ei ole mitte armsalt Jaan ja Jüri, Kuusik ja Kaasik, vaid kus me igal sammul peame sallima kõiksuguseid „välismaalasi“, kellel väga võõrapärased, sageli koguni „imelikud“ nimed, nagu näit. „Androgüüni päeva s“: Madaam Pimpa, Miranda, Plusquamdottore, Truffaldino, Ardelia, Leandro, Dorina, krahv Moncrif, krahv Balletti, Tabacchino; ja ka igasugused muud rahvusvahelise ilmega Allan'id, Fabian'id, Kaspar'id ja Bova'd, kes kõik vaevalt tunnevad kõlavat eesti keelt või on midagi kuulnud „Kalevipojast“.

Sest mida oleks peale hakata näiteks „Androgüüni päeva“ stiiliga meie hallis põhjamaa looduses, kus puuduvad „seedrid ja palmid“, või meie proosalises, vaeses ülidemokraatlikus reaalelus, kus kuld ja hõbe on suured haruldised. Kahtlemata sobib see värvirohkus ning üldine pillavus palju paremini kuhugi fantastilisse lõunakirkasse, päikeseküllasesse ladina ehk romaani riiki, kuhu imehästi mahub ka see rokokoolis-peenedatud sensuaalsus kogu ta graatsilise vallatleva irooniaga.

Nagu eespool tähendatud, on Tuglas enam maalija kui jutustaja, tema sõnastus määratud konkreetsemalt meeltele kui abstraktselt mõttele. Mainitud seik tingib nagu ette juba Tuglase kunstilise stiili. Seepärast ei leia me ka peaaegu ainsat mõtet, unistust või meeoleu, mis oleks sõnastuselt „alasti“.

Felix Ormussoni eneseirooniliste sõnadega öeldes on neil alati „ülikonnad“ seljas, „kollased krinoliinid“ üll, nii et kirjanik on nagu „õuerätsep oma mõtete ilusas kuningriigis“ (FO 91 a).

Tuglase lauses on mobiliseeritud kõik mõeldavad kõne- ja lausefiguurid, kõik tehnilised vahendid, mida kasustab sõnakunst, nii et tõepoolest raskeks kujuneb piiri tõmmata sisu ja vormi vahel, sest need kaks kirjandusepoolt on teineteisest tihedasti läbi põimunud, nende vaheseinad retušeeritud. Selles mõttes läheneb Tuglase sõnakunst väga maalikunstile või koguni muusikale, kõigi kunstide ideaalile, kus sisu ja vorm on ühte sulanud täielikemal kujul.

Sellega oleme Tuglase puhul jõudnud kirjanduselus tuttava termini juurde „kunst kunsti pärast“. Aja jooksul on sellele mõistele külge signinud mingi pejoratiivne maik, mille õigustus on ometigi ainult osaline. Sest ikkagi esindab hüüdsõna l'art pour l'art kirjandusliku maitse ideaalset nõuet, kuigi ta, tõsi küll, on liiga ühekülgne. Kuid sellega oleme saanud juba kirjanduslike žaanride valda. Iga kirjaniku talent määrab ta loomingu erilise laadi, ta žaanri, mis omakord ise juba tingib endale vastava stiili. Kirjanduslike žaanride küsimus on aga individuaalse maitse küsimus, kus kunagi mõeldavgi pole jõudmine ühisele, üldisele seisukohale.

Edasi asume lähemalt vaatlema Tuglase üksikuid kunstilisi stiilelemente.

1. Kõnefiguure.

Tuglase lause on üle külvatud poetiliste kõnefiguuridega, n. n. troopidega, millest esikohal asuvad metafoor ja võrdlus. Suhteliselt tagaplaanil on metonüümia. Nii võiksime Tuglase stiili üldiseloostavalt nimetada võrdlus-metafooriliseks.

Et Tuglas tarvitab poetilisi figuure väga ohtrasti, siis võivad paljud laused ühel ajal olla illustratsiooniks mitmele figuride eri liigile. Seepärast on alljärgnevais näidetes sõrendatud need sõnad, mida on kõne all oleval juhul eriti tahetud esile tõsta.

M e t a f o o r .

Nagu teada, seab metafoor tavalise sõnaväljendi asemele mingi piltliku. Lähemalt öeldes: ta ei nimeta mõnd eset, tegevust või omadust selle otsese, algse väljendiga, vaid lähtudes mingist ebaharilikust, uudsest vaatlus-sfäärist (vrd. dr. R. M. Meyer, Deutsche Stilistik, II Auflage 1913, lk. 120). Sel

teel on võimalik sõna kuiv, puhtmõisteline külg nihutada tagaplaanile tundelis-meeleliselt rõhutatud piltliku väljendi kaudu ning lugeja mõtteassotsiatsioonides mõistelised kujutlused asendada meelelistega.

Kui näiteks loeme: „Tuli oli õli ära joonud, pimedus — tule ära kägistanud“ (LK II 57, 2 a), siis loob see lause tugeva, drastilise mulje otsitud piltliku sõnastuse kaudu, kuigi sama lause mõtteline sisu tavalises väljenduses: õli oli otsa lõppenud, tuli kustunud — ei mõjuks kuidagi emotsionaalselt.

Metafoor võib olla substantiivne, adjektiivne, verbaalne. Adjektiivset metafoori vaatleme koos epiteediga. Tuglasel esineb ühes lauses sageli mitu metafoori, substantiivne koos adjektiivsega, verbaalne adverbsega. Sageli kohtame laiendatud metafoori, mis konteksti pidevuses läheneb allegooriale.

Alljärgnevas vaatleme mõningaid tüüpilisemaid näiteid Tuglase mitmepalgseist metafooridest.

Alustame looduskirjeldistega:

„Läbi puie lõikasad päkese mõõgad“ (S 38).

„Vaevalt hingasid puud, hilju tuksus järv“ (LK I 95).

„Puuladvust purskasid päkesekiirte vahutavad ojad ikka vägevama ja vägevama hooga läbi“ (LK I 95).

„Ikka tumedam ja salapärasem flöötide hääl puude rohelisest padrikust“ (LK I 95).

„...üksik lumivalge pilvekoona!“ (LK I 97).

„Hiilgav õbete puruneb ja teravatena lintidena jookseb ta laiali, — ning iialgi ei pääse paadi nina ta pinnale“ (LK I 181, 2 a).

„Ja siis puhuvad need suured taevased lõõtsad. Rasked va-sarad raiuvad pilvemägedel, sädemed sähvavad üle kõmiseva, müriseva taeva“ (LK II 77).

„Mu silme ees seisis ikka veel päkese kuul, mis päeval maastiku kohal leegitses. Siis suikusin ma selles kulla meres, mis kõik mu mõtted ja meeled täitis“ (FO 51 k).

„On imelik omi huuli pilve udarate poole sirutada. Kõiki joomi sisaldavad need taeva nisad, kõiki pohmelusi oskavad nad anda“ (FO 160 k).

„Jõe mudased harud vajusid uniselt ja raskelt mere poole“ (HR 39 a).

Ja nõnda edasi võiksime Tuglase looduskirjeldusist leida lugematud hulgad kõige mitmekesisemaid metafoorilisi väljendeid, mis sageli üllatavad oma piltliku värskuse ning poeetilise iluga ja mõjuvad lugejasse emotsionaalselt.

Kuid mõningal puhul kaob kirjeldisis see uudne värskus ja looduspildikeste vaatlus võib kujuneda lugejale väsitavaks sõnastuse stereotüüpsuse, enam-vähem samade võrdlusmetafooride liiga sageda korduse tõttu.

Õeldu käib esijoones Tuglase taeva laotuse-kirjeldiste kohta, kus „sinises taevameres“ „ujuvad“ ikka ühed ning samad tuttavad „pilvekoonlad“, „rulluvad lahti kangad“; või „leegitsevad, lõkendavad, õhetavad“ „kullamered“. Palju seda laadi kirjeldisi, mis sageli korduvad „Felix Ormussonis“, võime leida kogu Tuglase loomingus. Võrreldagu selleks kas või „Õhtu taevast“ (lk. 11; lk. 27 ü jne.).

Ja nii võibki mõnikord enam-vähem samapärase sõnavalu tõttu ka kõige kaunimate metafooride esteetilis-emotsionaalne mõju kord-korralt kahaneda ning kujuneda koguni negatiivseks. Metafoorid „kuluvad“ liiga sageli kordudes; lugeja aga soovib näha ikka uut ning värsket ja tunneb lõppeks tüdimust, samust kujutlusist küllastudes.

Rohkesti leiame Tuglasel metafoore ka igasugustes muus kirjeldisis. Sageli on nad väga ilmekad ning vaieldamatu kunstiväärtusega.

Inimtegelaste kirjeldisi:

„Imelikumad kui miski olid aga ta silmad: mee leolu peeglid, hingeallikad, pikkade ripsmete raamis, kust otsekui mõtete oja sulises“ (S 36).

„Nende suud aga vaikisid jõhvurrude all sest toorusest, millest silmad kõnelesid“ (HR 85 ü).

„Pikkamööda valgus päikese õhetus üle tüdruku rindade, teda nagu uimastava viinaga ümbritses. Ja korraga langesid kiired ta niuetele, kuum viin valgus üle ta puusade“ (LK I 95).

Meeleolukirjeldisi:

„Madalad valu ja iha lained virvendasid läbi ta hapra olevuse“ (LK I 87, 6 a).

„Aga hauakaevaja pääs roomasid hämarad mõtted...“ (LK II 39, 10 a).

„... kogu aeg ujusid ta pääs rõõmsad mõtted“ (LK II 109, 5 ü).

Humoristliku efektiga metafoore:

„Minu südametunnistus on liig hell. Minu sündimatud lapsed tõstavad suuremat kisa kui teiste tõepoolest sündinud lapsed“ (FO, 169 k).

„Pajad mögisevad ja porisevad“ (FO 156, 9 ü).

„Keedetakse kartulid. Need porisevad ja mögisevad nagu läbi une kirudes“ (FO, 159, 5 ü).

Muid metafoorilisi kirjeldisi:

„...kaugel sellest pimedast ja porisest elust, mis roomab ja mõirgab, täis tigidust ning vimma“ (LK I 178, 9 ü).

„Ikka enam ja enam sai tiibu mu mõttelend“ (FO, 195 k).

„Tuba oli ruumikas, kuid madal ja ta nurgad kadusid hämarusse“ (HR 84 k).

„Teravad mustad varjud lõikasid neljakandilise kivise õue kaheks“ (S 81, 1 ü).

„Ta istus särgiväel sāngi servale, nagu luurav kass teravil kõr-
vul Fabiani hingamist püüdes ja pääajus vālevõrkude silmī
ūhte visates“ (ÖT 110, 6 a).

Mõnikord ajab Tuglase meeltefantaasia nii lopsakaid õisi,
et ei piirdu enam mõne üksiku metafooriga, vaid terve kirjel-
dus pole muud kui mingi poeetiliste figuuride paraad. Nii
tekib laien datud metafoor. Sellest mõned näited:

„Nāgematuna ja pehmena astub õõ läbi tänavate, õitsev sireli
oks käes. Nāgematuna ja vaiksena istub ta vana kiriku trepil, kuu-
lates õöpiku laulu toomepuus. Ta silmad on hābelikult kinni, oma
palge peidab ta sireli õitesse, — õrn, hābelik kevadõõ“ (LK II 62).

Või terve alljärgnev etüüd Tuglase sümbolismist (LK
II 147):

Õised kosed.

„Mu muredel on palju lapsi: need pidu peavad mu väsinud süda-
mes. Mu muredel on palju pisaraid: need õitsevad kui lilled silmades.

Mu muredel on kui päikesed, mis vereehas merre vaovad — ja
iaalgi ei vao. Mu muredel on kui lauluhāāled, mis kaebades ja nuttes
kaugel kaovad — ja siiski iialgi ei kao.

Nad on nagu sepad, kes taovad mu hingele ahelaid, ja nagu
rõõvlid, kes raovad mu südame hiiepuid — ning pisarate koskedest
alla kesk pimedat sügise õõd need lauldes siis lasevad.

Mu muredel on palju lapsi: need pidu peavad mu südames. Mu
muredel on palju pisaraid: kõik lilled on kui õhtu kaste sees.“

Veel näide „Felix Ormussonist“ (FO 22 a.).

„Puhkevad pungadest meeolelu lilled, lõhnavad suured unistuste
buketid. Ma hingan nende südantpigistavat aroomi, oma palge surun
ma neisse nagu naise pehmeisse juukseisse.

Milline unistuste ookeani tõus ja mõõn, misuke piltide kosk!“

Või „Hingede rāndamisest“:

„Edasi-tagasi heideti tundmuspalli. Heideti vastasmāngija sil-
madesse, heideti huulile, heideti üle pāāgi. Ta veeres rohtu, kadus,
leiti uuesti. Ta kuumenes liikumisest, nii et silmad ei jõudnud teda
enam taluda. Jāi ainus tundmus — langeda ūhes tema raskusega
ja murduda tema koorma all!

On magus murdumisvalu!“ (HR 30 ū).

Seesuguste lüüriliste, õrn-poeetiliste pildikeste kõrval koh-
tame ka sārarseid jāmedrastilisi, mis lähenevad loomult juba
Jaan Oks'a „jõhkrale“ naturalismile. Selle kohta paar kat-
kendit naturalistlik-sümbolistlikust novellist „Surm“:

„Masin lõi terasest lõuad pārani ja tööline viskas ta lāikivaisse
hammastesse suuri villa puntraid. Masin nāris, nātsitas, nii et lõua
lihaksed nagisesid ja ragisesid, ning kugistas siis oma söõda õheta-
vaid silmi jõllitades alla“ (LK II 49 k).

Samast novellist järgnev aguli elanikkude kiratseva vilet-
suse kujutus:

„Siin elasid kõik need, keda elu pörgulise vandesõnaga vastu mudast maakera oli sülitanud. Ta ei viitsinud neid purukski närida: vigastena ja viletsatena sülitas ta nad välja“ (LK II 51, 3 ü).

Laiendatud metafoor on harva spontaanselt värske; ikka eksitab temas teatud otsituse-ilme, ilukirjandusliku käsitöö maik. Rohkesti leidub tas tühist, ebelat sõnademängu, nii et kirjanikul tuleb olla väga erk ning ettevaatlik, kui ta ei taha langeda maitsetusse.

Kunstiväärtuse ja maitsekuse seisukohast võib kujuneda küsitavaks ka selline kirjeldus laiendatud metafooris nagu alljärgnev katkend „Õhtu taevast“:

„Korraga vilksatas põõsaste vahel midagi läikivat. See oli kuuvaev oja, mis nagu madu küngaste ja mäeselgade vahel hiigla-saarepuu ja emaleppade looka paindunud jändrikkude tüvede all vingerdades roomas. Äraõnestatud kallaste ja mustade kivide all kumardades lookles ta mägestikust alla, hüpeldes ja põlvili käies, ähvardades ning meelitades. Sääil, kus tee kitsas ja läbisaamine raske, võis ta varjuna viisakaks ja painduvaks muutuda; aga kus ta sügavate võrengute kohal pikali heitis, sääil oli ta salameelikult tige, umbusklik ja kõrk. Kärestikkudes naeris ta edevalt, neitsilikult puhas ja läbipaistev; aga võrengutes kaapis ta ööde hämarikus kaldaid sisse ja uputas põõsaid ning puud. Nii läks ta põldude ja metsade vahel, kuni ikka suuremaks ja suuremaks saades kord lapsepõlve vallatused täiesti unustas ja iseteadlikult ning tõsiselt kesk laiu niitused rahulikult merede poole rändas, palgel vanaduse must mure ilme ning aegade tumedus“ (ÕT 29).

Eeltoodud pildikeses on kahtlemata küllalt kulutatud kõige siiramat poeesiat, kuid ikkagi jääb ta mingiks ebelaiks mängluseks. Kui palju enam tõsist, mehist luulet on tihendatud näit. Tuglase lühikesse varem siteeritud lausesse: „Jõe mudasid harud v a j u s i d u n i s e l t j a r a s k e l t m e r e p o o l e.“

Võrdlus.

Eriti sagedasti tarvitab Tuglas ka võrdlust, mis loomu poolest läheneb metafoorile. Lisades metafoorile sõna kui, nagu saamegi võrdluse.

Võrdlusi leidub väga mitmepalgelisi: küll ilmekaids, küll aimatavalt ebamääraseids, küll koomilist efekti taotlevais.

Võrdlusi looduskirjeldisis:

„Ja selle pilve taga ainult sinine avarus, milles ujus maakera oma laulvate metsade, läikivate järvede ja kõigeaga, mis metsades ja järvedes, nagu linnusulis puhkav laps“ (LK I 79 ü).

„Ülevel värisesisid tähed otsekuu tundmatu sõjaleeri ilmlugematud tuled“ (LK II 25).

„Puude raagus oksad sirutusid nagu käed... üle pea“ (S 65, 12 a).

„Kui koonlaisd kannab neid (pilvi) õrn tuuleke üle maastiku“ (FO 17, 3 ü).

„Nagu emaileerit liud lamab see (järv) haljaste kün-
gaste keskel“ (FO 17, 6 ü).

„Nüüd on ta (pilv) otsekui valge voonake sinilil-
lede luhas“ (FO 17, 10 ü).

„See (looduspilt) on kui muistne klaasmaal, heledate
ja puhaste värvidega, kauniste ning karskete joontega. See on kui
sügav ja käsitamatu sümbol, mille taga elu suured
tõed peituvad“ (FO 17).

„All nurme ääres on põld purpurpunase madala samblaga kae-
tud, nagu oleks keegi verd mahavalanud“ (FO 21 a).

Tuglase loomingus pole looduskirjeldised ainult mingi
lüüriilise kõrvalekaldumise iseloomuga vahepalad; nad pole
vaid värskendava vahelduse toojad kuiva sündmustikkude-
ahelasse, nagu seda kirjandusest mõnikord võib leida. Pige-
mini on nad olulise tähtsusega lülid kogu novelli süžestiku-
lises ehituses, kus visuaalsel loojal välisilma vaatlus ning ku-
jutus ongi sageli ise-eesmärk, kas või juba paljalt nägemis-
meeleliste aistingute loomise näol.

Mõnikord on see ise-eesmärk ometigi ainult näiline, sest
olulisem on meeleoluline moment, mis on kirjeldise kaudu ära-
tatud. Ainult sel teel ongi võimalik kauemini kõita lugeja
tähelepanu, avardada tema esteetilis-emotsionaalseid assot-
siatsioone, luua mingit alateadlikku poeetilist sfääri ka näili-
selt kõige tühisemast asjast, kuna abitus, luulevaeses sõnas-
tuses või samade kõnefiguuride sageli kordudes ka kõige kau-
nima looduse kirjeldus võiks peagi lugeja magama sügutada
või ära tüüdata.

Sellise meeleolulise kirjelduse kohta paar huvitavat näidet
„Felix Ormussonist“:

„Tuhanded õrnad lõhnad tõusid maast nagu kinnipüüdmata-
tud meeleolud. Hääletult liigutas end kõrs otsekui unen-
näos“ (FO 109 k).

Kui teeme analüüsi, püüdes sügavamale tungida vaadel-
dava olemusse, siis märkame, et esitatud tsitaadis pole see
olulisem osa mitte välisilmast pärinev hüperboolne väljend
„tuhanded õrnad lõhnad“ või „end hääletult liigutav kõrs“,
vaid poeetilise efekti kulminatsioonipunkti loovad alles need
ebamäärased võrdlused: „nagu kinnipüüdmata-
tud meeleolud“ ja „otsekui unenäos“, mis leitud illust-
ratsiooniks neile välismaailma nähtusile. Neil võrdlusil pole aga
midagi ühist välise loodusega, vaid just vastuoksa — nad on
toodud kirjeldisse kirjaniku sise- ning tundemaailmast.

Niisamuti on lauses „Niit oli kui lillede surnu-
aed“ (FO 55, 13 ü) tähtsam kui võrdlus ise küll see eleegi-
line põhitoon, mille ta sisendab lugejasse kõige elusa kadu-
vuse tunnetuse kaudu.

Seevastu puudub see meeleoluline joon täiesti seda laadi võrdlusil nagu järgmises lauseis:

„Taevas kihutasid kujutud pilved kui suitsukoonlad“ (S 13, 5 ü);

„...kõrres nagu siili nõeltes, roomasid nad“ (S 70, 11 ü).

Need võrdlused taotleavad vaid kirjeldatava piltlikkust, meeleolulise tagamõtteta.

Võrdlusi inimeste kirjeldisis:

„...ja puude sinises hämaruses ei seisnud enam naine, — see oli nagu äkki unest ärganud ja kauget flöötide häält kuulatav väikene jumalanna“ (LK I 95).

„Sääl ta istus ... kuiv, hall ning kaebuseta kui maa me jalge all“ (LK I 107).

„... (koltunud näoga paari vankuvad sammud)... lähevad mööda nagu mustad viirastused uue päeva koites“ (LK I 185).

„Ma kuulasin ta kõnet nagu mõne võõra maa linnu laulu... Kui allikas voolas see, kaunit ja kergelt“ (FO 26, 14 a).

„Nad (huuled) olid ette ulatet, otsekui õhust midagi imedes“ (HR 86 ü).

Koomilise mõjuga võrdlusi:

„Kuid põrsas ei sure. Ta ajab nahka ja läheb roosaks nagu mõrsja altari ees. Ta on elurõõmus, täis nooruse vallatust nagu kevadine hommik“ (FO 156 k).

Koomilist efekti rõhutab siin kontrastsus, mille loob „proosalise“ nähtuse kõrvutamine „luulelisega“.

„Keedetakse kartulid. Need porisevad ja mögisevad nagu läbi une kirudes“ (FO 159, 5 ü).

„Nad olid nautides aeglaselt kui ajalugu ja ahned kui ainus silmapilk“ (HR 43 k).

„Ja Spavento needis oma Roosat, kes oli valelik kui hauakiri.“

Paar viimast näidet tõendavad, et võrdlus on sageli seda värskem ning mõjusam, mida kaugemast valdkonnast ta pärineb. Nii on võimalik luua kõige suuremaid üllatusi lugeja mõttekujutluses.

Muid võrdlusi:

„Mõtted käisid pääs kui hallid udupilved, alguseta, lõputa“ (ÕT 19, 2 ü).

„Ja juba neljateistkümne-aastaselt keerlesid ta pääs pessimistlikud mõtted elu ja inimese eesmärgi üle otsekui mustad nahkiired“ (ÕT 79 a).

„Küüsin ja õrnus segunes selles kui alkoholi viinamarja mahlas“ (HR 79 k).

„Iga ta sõna löikas banaalina tõena mu kõrva ning ta iseteadvus haavas mind nagu kõrvahoop“ (FO 63 a).

Tugeva poeetilise mõjuga on sellised „ebamäärased“ võrdlused nagu alljärgnevais lauseis:

„Ja tõelikkus oli kaunis kui hommiku-kastene unistustemaad“ (S 38, 4 ü).

„Ta huulte joon värises kui kauguses“ (S 41 ü).

„Nagu palve puhkeb palav igatsus rinnas“ (LK I 182, 8 ü).

Tehes kokkuvõtte Tuglase võrdluste kohta võib öelda, et nad on sageli üllatavad oma elavuse või ootamatuse poolest, nii siis enamalt jaolt positiivse mõjuga, aidates tõsta kirjeldiste kunstilist väärtust. Ometigi võivad siingi kordumise tõttu vahel eksitavalt mõjuda needsamad „pilvekoonlad“, millest oli juhus kõnelda juba metafoori puhul.

E p i t e e t.

Tavalise grammatilise atribuudi ehk täiendi kõrval esineb sõnakunstis igal sammul poeetiline, kaunistav lisandsõna, mida nimetatakse epiteediks. Epiteet on sageli metafooriline. Adjektiivne metafoor moodustabki ühe terve epiteetideliigi.

Tuglas armastab eriti ä h m a s e i d, ebamääraseid lisandsõnu, mis kõige enam võimelised „konkreetsemalt“ edasi andma mitmekesiseid äärmiselt peeni ning õrnu lüürilisi meeleoluvärinaid, mis i l m e k a l, „loogilisel“ sõnastusel jääksid kuidagi lamedaks, luulevaeseks ning — julgen koguni rõhutada — päris ebamõistetavaks. Poeetilist intuitsiooni soodustab sageli palju enam mõni hämar, kaudne vihje kui pedantlikult lõpuleviidud kohmakas loogiline väljend, mis ometigi ei suudaks olla kunagi küllalt „täpne“ ega „loogiline“; sest kui ainult osaliselt ning puudulikult suudab inimene väljendada sõnas, mida ta mõtleb, siis kaugelt vähem veel seda, mida ta tunneb. Ja siin ongi teinekord enam õigel kohal mõni ähmane vihje või „mõttetetu võimatus“ kui kuiva mõistuse dikteeritud eksaktne kohmakus. See väide kõlab paradoksaalselt, kuid ka selliseid näilisi paradokse mahub poeesia ebamäärasesse sõnulsetamatuusse sügavusisse.

Eeltoodu tõenduseks mõned näited:

„Oli minut täis sügavat, pehmet vaikust“ (LK I 95).

„...maakera oma laulvate metsadega...“ (LK I 97).

„Oi sina hää, sina halb, sina armas“ (FO 79).

Selge on, et tavalises mõttes ei saaks vaikus olla ei „sügav“ ega „pehme“; ükski „mõistlik“ inimene ei usuks „laulvate metsade“ olemasolu; ka pole kuidagi loogiliselt mõeldav, et keegi saaks olla ühel ajal hea ning halb. Aga poeesial on juba kord oma isesugune loogika ning sellel oma d, erilised seadused, mis liiga kõrged, liiga ebakäsitatavad tavalisele naiiv-targale mõistusele.

Edasi vaatleme lähemalt Tuglase epiteete süstemaatilises liigitluses.

Epiteete looduskirjeldisis:

„Tõstad pää üles, — kuis laotus lööb rõõsaks ja kergeks, kuis õhetavad õrnad siidised pilved!“ (LK I 182, 6 ü)..

„Madalad ja tumedad, saladuslikud ning kohutavad hääled jooksid puie ladul ja kadusid metsa mustavas sügavuses“ (LK II 77).

„...ta hiilis põldude ääres... luitunud, punaste silmade ga nälg. Ning ta paremal käel seisis hall taud ja vaatas isuneval pilgul küla poole“ (LK II 89).

„Kollakas-tuhkne udu tihenes“ (S 13 k).

„...sammetine pimedus peitis kõik“ (S 76 k).

„Siis kerkisid ...korstnatest rõõsa taeva poole mustad suitsuhood, ja üksteise järele huugasid viled, pikad ja madalad...“ (S 95, 3 ü).

„Taevarand küürus nurme kohal oli täis rohelist valgust“ (FO 109).

„Kahvatu päike tuli suitsuse pilve seest välja“ (FO 182 k).

Et looduskirjeldisil on Tuglase loomingus üldiselt väga tähtis koht, siis paneb ta suurt rõhku ka nende poeetilisele väljatöötusele, sõnastuslikule viimistlusele. Välismaailma tähelepanelikul jälgimisel ei huvita teda üksnes küsimus mis, vaid nagu iseendast lisanduvad sellele ka kuiddas, missugune. Tundub, nagu huvitaks Tuglast välislooduseski enam vorm kui sisu, mida muidu näeme tema kirjanduslikus stiilis ning kogu loomingus.

Ja nagu esitatud näiteist selgub, väärib Tuglase looduskirjelduslike epiteetide, eriti metafooriliste, luuleline mõju ning sõnakunstiline väärtus täit tunnustust.

Mõnel puhul on aga siingi väline loodus ainult maaliliseks fooniks või äratavaks tõukeandjaks kirjaniku sisemisele kujutlusele või lüürilisele meeleolule. Nii lauseis:

„Õrn, kinnipüüdmatu, sõnul seletamatu nägumus avatleb mind õhtupooliku ruugetes varjudes“ (FO 22, 15 a).

„Kuhu (on jäänud) need tumedad, traagilised, joobnustavad pildid mis ma nägin üksindastel jalutuskäikudel piki järve randa...“ (FO 91).

„Kogu mu keha oli täis magusat väsimust ja heinte võrtsine lõhn rusus mu rinda“ (FO 51 a).

Epiteete muiskirjeldisis:

„Miski hall saamatus valitseb mu olevust. Tinane jõuetus lasub üle mu ajude“ (FO 91 k).

„Miski magus aimus valdab mind“ (FO 22 k).

„Ma sõelun keelt kui kullaliiva. Kuid kuhu põgeneb luule, see õrn, nimetu, kinnipüüdmatu!“ (FO 91 a).

„...ning rinda täitis laiatiivuline lootus“ (LK II 109, 5 ü).

„...seeliku jahedad voldid olid... ümber jalge pöördud“ (LK I 108, 1 ü).

„Karvased, higist pulstunud juuksed rippusid seenetanud kaabu alt“ (LK II 81 k). (Kas peaks leiduma ka juukseid, mis pole „karvased“?!)

Korduvalt armastab Tuglas mainida kirjeldisis „tuksuvaid silmi“. Selline terav tähelepanek on muidugi ebaus tavalt hüperboolne, kui võtta asja „tõsiselt ning otsekohe selt“. Ometigi aimame kujukalt selle sõna kaudu meelelii gutust, mis võib peegelduda silmades.

„Me vaatasime tuksuvail silmil alla üle talu ja järve“ (FO 72 k).

„... mees nägi oma tuksuvate silmadega...“ (LK I 101).

„Ta vaatas tuksuvate silmadega üles ja katsus midagi mõelda“ (ÕT 28 a).

Erisuguse efekti loovad näiliselt vasturääkivad lisand sõnad, mis kannavad n. n. oksümooroni nime. Tug lasel leidub neid rohkesti armastustunde kirjeldisis.

„Magusa valu teadis ta selle (armastuse) olevat, mida igatsetakse; õnneliku hulluse, mis sunnib tegema, mida ei taha, ja jätma tegemata, mida tahaks“ (F 79, 5 ü).

„Ma pean liikuma, et võidelda selle valus magusa kire vastu“ (FO 23 ü).

„Mu rinnust läks valus laine läbi, magus ja südant nõõriv laine. Korraga, äkki, ootamata kui ime langes mu pääle õnne ja valu hirmus ning magus laine“ (FO 182 ü).

„Naised olid kui unenäos, magusate ning vihaste silmadega“ (FO 197 ü).

„Armastus näib... nagu õnnelik orjapõli magusate kannatustega“ (FO 76, 6 a).

Just oksümooroni kaudu saavadki epiteetideks ka need päris tavalised atribuudid juba varem-esitatud lauses:

„Oi sina hää, sina halb, sina armas.“

Metonüümia.

Metafoori kõrval moodustab teise suure troopideklassi metonüümia. „Ta erineb metafoorist selle poolest, et troobi otsese ja ülekantud tähenduse vahel valitseb mingi aine line sõltumus, s. t. asjad või nähtused ise, mis väljendatud otsese ja ülekantud sõnatähendusega, on omavahel põhjuslikus või mingis muus objektiivses ühenduses. Nii näiteks sõnaühenduses „juua karikas põhjani“ tähendab sõna „karikas“ jooki, mis leidub karikas.“¹⁾

Olgu tähendatud, et troope esineb rohkesti ka tavalises konventsionaalses kõnekeeles, ilma et neid iga kord tähelegi paneksime. Nii näiteks on metafoorilised väljendid: haigus võtab maa; kord seati jalule; või metonüümia: (tütre) kätt paluma. Kõik need igapäevased „kulunud“

1) Б. Томашевский, Теория литературы. Поэтика. 4-ое издание, lk. 39.

kõnefiguurid ei huvita stiiliuurijat. Stiilianalüütiliselt vaadeldav ning hinnatav troop peab olema uus ning värske.

Arvuliselt esineb metonüümia üldiselt harvemini metafoorist. See väide on maksev ka Tuglase kohta. Ja kui me Tuglase metafoorides leidsime rohkesti uut ning üllatavat, siis sedasama ei saa öelda ta metonüümiate puhul, mis iseloomult on enam harilikud, tuttavad sageli juba konventsionaalsest keelepruugist. Näit.:

„Kogu talu oli väljas“ (FO 55 k).

„...linn magas...“ (HR 100, 8 ü).

„Ah, kuis pakitsesid ta liikmed ja süda“ (S 79, 11 ü).

„Ei olnud ta süda kinni neis käändudes ja kivides“ (S 151, 3 ü).

„Ta süda oli lõhkemas valust“ (S 165, 2 ü).

„Jutt keerles kergete ja väheväärtuslike ainetega ümber, järelejätmata edasi liikudes ja jälle tagasi tulles“ (FO 26 a).

„Nagu kotkapesa kaljutipul, nii valitses loss üle linna ning maa“ (HR 19, 10 a).

Või abstraktnõiste konkreetse asemel:

„...kivide vahel tärkas noor kevadine haljus“ (S 83, 3 ü).

„Marioni riided helendasid jälle läbi õunapuude haljuse“ (FO 42 k).

„...puude sinises hämaruses...“ (LK I 95).

„Konkreetsemas“ väljenduses ütleksime siin näit.: haljas rohi, läbi õunapuu haljaste lehtede, sinihämarate puude varjus.

Erilise metonüümiateklasi moodustab sünekdohh, kus terviku asemel võetakse osa. See sünnib tagamõttega, mingit iseloomustavat eset või tegevust eriti kujukalt esile tõsta. Näiteid sünekdohhist:

„Siis korraga tabasid ta sõrmed tühjust“ (S 86, 10 a).

„Ta vigane jalg võttis suuremaid samme kui terve“ (S 88, 8 ü).

„Tuled aga lähenesid ja suurenesid ühtesoodu. Nad tõusid künkale ning laskusid orgu, ilma et nende kandjaist vähematki näha oleks olnud“ (S 80, 2 ü).

„Siis pistis pimedast vabisev käsi esile. Kui Jürgens võtme võttis, püüdis jääkülma käsi jälle ta kätt paitada. Siis jäi ta tühja õhku rippuma“ (S 153, 6 a).

„...kuulda ... kaugeid hääli, mis nägematud sõrmed nägematuist keelist löövad“ (FO 42 ü).

„Telgi eesvaip tõuseb üles ja naise silmad tulevad nähtavale“ (FO 99 a).

„Helene naer võttis me vastu“ (FO 99 a).

„...ta sõrmed eksisid paelu sidudes nõutult ringi“ (LK I 98).

„Inspiratsioon kandis nende väledaid sõrmi“ (HR 14, 9 a).

„Siis ilmusid äkki vaiba alt peened sõrmed.

Käed kerkisid ja tegid... sõrmjäneseid...“ (HR 11 ü).

Nagu esitatud näiteist selgub, ei taotle ka Tuglase sünekdohh erilist originaalsust, vaid püsib umbes keskmise elavusega väljendusviisi tasemel.

H ü p e r b o o l.

Hüperbool on liialdus, poeetiline vale. See on Tuglasel huvitavamaid ning isikupärasemaid efektitaotlusevahendeid. Rohkesti hüperboole leiame juba ta varaseis teoseis, eriti sädeleb nende poolest aga „Androgüüni päev“, kus autori üllatav-julge meeltefantaasia ei tunne piire. See asjajolu annab kogu novelli stiilile mingi nooruslik-muretu uljuse ning jõulis-värske optimismi, mida me varemini pole harjunud märkama Tuglase fantastikas, mis on loomu poolest tavaliselt kuidagi pessimistlik-tõsine ning mingi lüürilis-sentimentalse rauge varjundiga.

Mõningaid näiteid Tuglase „liialdusest“:

„T u h a n d e d õ r n a d l õ h n a d t õ u s i d m a a s t n a g u k i n n i p ü ü d m a t u d m e e l e o l u d“ (FO 109 k).

„O i , m i s s u g u n e v a l u j a t u s k , k i b e d u s n i n g m ä s s u h i m u r i n n a s — o o k e a n t ä i s k e e v a v e r d!“ (FO 193 k).

„T e m a s ü d a m e t u k s e p a n e b v e e p i n n a v i r v e n d a m a , h i n g a m i n e t õ s t a b j a l a n g e t a b t e d a , n i i e t t a r i n n a d n a g u r o o s a d k a l j u k a r i d l a i n e t e k e s k e l i l m u v a d j a k a o v a d“ (LK I 97).

„M ä n n i d a g a p a i n d u s i d m a a n i . . .“ (LK II 77, 7 a).

„N õ t k u s i d m a a n i r o o s i p õ o s a d“ (HR 9, 3 ü).

„K u u l a s i n t ä h t e d e t u l i m ä n g u n i n g o m a v e r e k o h i n a t“ (S 12 k).

„T a k a r t i s o m a s ü d a m e t u k s e t k o g u p u u p i n u r a p u t a v a t“ (S 84, 2 ü).

„M u s ü d a m e t u k s e p a n i v e e p i n n a v i r v e n d a m a , h i n g a m i n e t õ s t i s j a l a n g e t a s v e t t m u n ä o l n a g u l o e n i n g m õ õ n“ (FO 90 k).

„O l e k s v õ i n u d t a s ü d a m e t u k s u m i s t k u u l d a“ (ÕT 109, 10 ü).

„K u i d F a b i a n k u u l i s t a p ä ä s l u u r a m i s e j a t ä h e l e p a n e m i s e , k a h t l e m i s e n i n g k i n n i p ü ü d m i s e p l a a n e l õ p m a t u s a h e l a s s ü n d i v a t“ (ÕT 111 ü).

„S i i s h a k k a s i n m a t a s a k e s i v a j u m a — t ä h e l e p a n e m a t a . . . — k u n i n a g u k i v i p õ h j a l a n g e s i n — o m a õ n n e s t r a s k e s ü d a m e g a“ (FO 90 a).

Või „Androgüüni päevast“ (HR):

„T a r o o s a d k õ r v a d n a e r a t a s i d p a t j a d e k u h j a s . K u s a g i l v a i p a d e m e r e s k i h i s t a s i d n a e r u v ä i k e s e d v a r b a d“ (10 a).

„ . . . p i s u k e s e l k a n d i k u l h i i n a t a s s u d u t s e v a š o k o l a a d i j a m i k r o s k o o b i l i s t e b i s k v i i t i d e g a“ (11 k).

„T e m a k õ r v a e h t e d t i l i s e s i d s ü d a m e t u k s u m i s e s t v a s t u v a n n i s e r v a“ (12 a).

„J a s i i n o l i k i n g a s i d , m i l l e t i k a n d i d v ä l j e n d a s i d s u u r e m a t f a n t a a s i a t , k u i ü l d s e l u b a t n õ u d a i n i m v a i m u l t“ (14 k).

„A l g a s r i i e t u m i n e , t ä i s s i s e m i s t k i r g e j a v ä l i s t g r a a t s i a t“ (14).

Tuglase hüperboolid, nagu näeme, suudavad mitmeti suurendada kirjeldiste poeetilist mõju.

Et iga liialdus oma affekteeritud iseloomus sisaldab midagi naiselikku, siis tundub nagu mõningat õrn-naiselikku haprust ka ülaltoodud hüperboolides, kuhu on rohkesti peidetud graatsilist sõnademängu.

Aga silma puutub ka mõne hüperbooli kordumine, näit. neis „südame tukse“ kirjeldisis. Olgu see kordus siiski esile tõstetud vaid korduse enda pärast, sest kogu loomingu peale ärajaotatult ei tarvitse ta mõjuda ilmtingimata eksitavalt.

Rohkesti leidub Tuglasel ka hüperboole, millele on omane tugevalt koomiline, koguni groteskne efekt. Ka sellest liigist mõned näited:

„Lelian oli lühike vanamees... Ta tuletas meele osalt seda laulikut, kes hukkus tuhande aasta eest Kollases jões, osalt seda, kes kirjutas jumaliku Sagesse'i. Nagu arvatavasti neil, nii oli temagi nina punane“ (15).

„Printsess naeris nõrkemiseni, nii et Truffaldino oma lokktangidega tema õõtsuva pea ümber oste gigue'i pidi tantsima“ (16 ü).

„Kohe uksele liitusid saatkonda moorlased, kelle kehad olid viksit täna erilisel mustiks ja küüned kullat“ (17).

„Millised lõustad ja mihukesed poosid, mida peitsid maskid ning purpurmantlid! Mõni lõug oli nagu terve sõjakäik ja mõned silmad nagu kogu riigipööre. Meister oli tarvitand rohkem mürki ja verd kui värve. Mõne portree oli ta maalind palja intriigi sapiga“ (22 ü).

„Nad tantsisid mõne aja mahajäetuse meeleheidet, hüppasid aga siis üksteise järele järve ja hakkasid ujuma. Isegi vees liikusid nende liikmed tantsu taktis“ (33).

„Mõnel jälle käes lehvikud, millega nad ujumisest higistavaid palgeid jahutasid“ (33).

„Joomalauas käis vestlus kõige selle vabadusega, mis omane ainult meeste seltskonnale. Leandro jutustas lugusid, mille vaimukusel ja künismil polnud piire. Amatsoonid seintel otse punastasid ja nümfid peitsid kätega palgeid ning niudeid. Kentaurid hirmusid häämele pärast“ (37).

Hüperbool iseendast tähendab liialdust mingi nähtuse puhul, kuid temas ei puudu täiesti ka teatud reaalne alus. Kui kõneldakse liialdatult maast tõusvast „tuhandest lõhnast“, siis on ka tegelikult mõningaid lõhnu olemas. Või kui moorlased on tõepoolest mustad, siis on võrdlemisi väike patt valetada, nagu oleksid nad mõningal tähtsal puhul „eriti mustaks viksitud“. Samuti võivad amatsoonid seintel ka „punastada“, kui nad juba värviküllaseks on maalitud.

Et meil kord juba jutt on „liialdusist“, siis vaatleme siinkohal ka selliseid neist, mil täiesti puudub igasugune tõepärane alus. Tuglasel leidub neid rohkesti „Androgüüni päe-

vas“; ja teadagi ainult fantastilises luuletöös võivadki nad mõeldavad olla. Õeldu tõenduseks mõni näide:

„Ta asutas raamatukogud, maaligalleriid ja kaelkirjakute aiad. Ta pani grottidesse vastukajad, lõhnastas purskkaevud ning värvis tiikide veed“ (HR 20 ü).

„Sfinksid alleede ääres muigasid saladuslikult. Päikese kiir jooksis elava olevusena üle tee. Ja mõned taltsutatud faunid ning nümfid kilkasid puude varjus“ (HR 27 ü).

„Mantlile tikit mesilased nõelasid läbi riide, tuues tuska kui sünnitus“ (HR 31).

„Neegrid kahvatasid vihast“ (HR 47).

Esitatud näited on ilmseks tõenduseks Tuglase tähelepanuväärse fantaasia kui ka siiski üsna tugeva koomilise joone kohta.

Tehes kokkuvõtte Tuglase hüperboolidest võib öelda, et nende esteetilis-emotsionaalne mõju on väga intensiivne ning värskendav. Nii vaimukat ning plastilist „v a l e t“ ei sõandaks keelda küll vist ükski loogikakatekismus ning kirjanikul on vaevalt ta pärast põhjust hinges kanda näriivat patupiina. Seda enam veel, et eesti keeles on l u u l e t a m a ja v a l e t a m a koguni sünonüümid.

(Järgneb.)

Paul Viires.

Kellad.

2

Kellade helisemine.

Kelladest kõneleb vanarahvas, et nad vees ja maal, ehk küll mitte alati, siis ometi mõnikord edasi helisevad. Helisemisaeg vaheldub siin ja seal.

L a i u s e Rava maa alla vajunud kirikukellad helisevad iga uusaasta öösi kella 12 paigu (M. J. Eisen, Tartumaa muinasjutud, lk. 86). Just sedasama jutustatakse K u r i s t a linnamäkke vajunud kirikust (M. J. Eisen, Tartum. m., lk. 91) ja K a r k s i Tindi kiriku kelladest (E. 26 803). Selle vastu väidetakse, et K a r u s e kellad jõulu ööl ja nääri öösi helisevad (J. Jung, Muinasaja teadus III, lk. 199).

T ü r i kiriku kellad annavad häält kuulda ülepea pühade öösi (J. Jung, Muin. t., lk. 12), seega siis vist jõulu, lihavõtte ja nelipühi öösi. Merre maetud S ä ä r e kellad kõlavad paastumaarjapäeva ja lihavõtte vahel kuuvalgetel öödel (Russwurm, Sagen aus Hapsal, lk. 41; Bienemann, Livl. Sag., lk. 165), V i g a l a s kuulatakse jaaniööll jõkke maetud kella häält (M. J. Eisen, E. koh. muistej., lk. 88), P i l i s t v e r e s samuti (E. 44 045), A h j a Märtna kelli pühapäeva

hommikul (M. J. Eisen, Tartumaa m., lk. 86), Karula Lautina omi aga pühapäeva õhtul või hommikul (M. J. Eisen, Valgamaa vanu mälestusi, lk. 14), Kellamael kevadel (M. J. Eisen, E. koh. m., lk. 87), Rõngus vaiksel suveõöl (M. J. Eisen, Tartum. m., lk. 95), Riudes vaiksel õöl (Russwurm, Sagen aus Hapsal, lk. 66), Viljandi järvest kuulatakse kellaheli, ka orelimängu jõulus, uusaasta õöl ja jaaniõösi (M. J. Eisen, Eesti koh. m., lk. 79). Jõulu- ja nääriõösi helisevad Karksi järve peidetud kellad (H. II, 48; 642); meres ka Sääre omad (H. II, 18; 946); viimastest teatakse ometi veel, et neid olevat pühapäeva-õösi kuulda (E. 56 257), Põides nääri õösi (E. Kirjam. S. aastar. 1889, lk. 42). Suure-Jaani kellad helisevad jõuluõösi, aga ainult õnnelapsed kuulevad nende heli (H. IV, 3; 625). Teisendi järele kuulatakse S.-Jaani maa alla vajunud kirikust uusaasta õöl kella heli ja laulmist (M. J. Eisen, Kir. raam., lk. 24), Kaanjärve kelli lihavõtte või nelipühi õöl (E. XII, 24). Viljandi allikasse uputatud kell erineb teistest uputatud kelladest selles mõttes, et heliseb ainult raha eest, aga mitte alati, vaid vana-aasta õösi sel puhul, kui poolekopikane raha allikassē visatakse (E. 44 243). Umbes samasugust muistendit tuntakse Saksamaalgi, kus Emsi jõkke uputatud kell hakkab helisema, kui linnas suurte pühade õhtul kõiki kelli helistatakse ja Emssi penn visatakse (Kuhn, Westfäl. Sagen I, lk. 23). Vastseliina kirikumäe järve visatud kellad helisevad vaiksel ilmal halbade ilmade tulekul (Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Esten, lk. 459), niisama vette peidetud Põlva kellad (E. 4059), Vooru Risti kell (E. 2732), Paenojärve kell (H. mapp, 743) ja Pugula järve kell (H. mapp, 763). Kolga-Jaani Oiu kabelist jõkke viidud kellad helisevad mõnikord, ilma et helisemisaega selgemini ära määrataks (E. 51 401), samuti Vana-Pärnu kellad (E. XII, 23). Risti kirikust Tõrva jõkke peidetud kelladest teatakse, et nad aastas korra keskõösi helisevad (E. 34 495). Hiiu Säärenina kellad helisevad aga 7 aasta takka uusaasta õöl (E. 55 362). Virtsu orusse maa alla vajunud kirikust kõneldakse, et selle kellad andvat kaebavaid hääli kuulda; millal nad kaebavad, seda ei nimetata ega ka seda, kui sagedasti (E. 36 433); teisendi järele helisevad nad ilusate ilmade õhtul (J. Jung, Muin. t. III, lk. 194). Sangaste Kirkjärves heliseb kell iseäralikul juhtumil; jaaniõösi kuulatakse järvest ka kukelaulu (M. J. Eisen, Kod. jut. II, lk. 28).

Saksamaa kelladest kõneldakse, et need helisevat veest

välja võtmise ajal (Knoop, Volkssagen aus d. östlichen Hinterpommern, lk. 19); eesti kellad ei tee minu teades veest välja tõstmisel häält. Taanis helisevad pühade ajal kellad vees (E. T. Kristensen, Danske sagn III, 524, 527).

Küll mitte kirikust, aga maa alla vajunud Pada linnast kõneleb rahvasuu, et seal on kellahelinat ja rõõmuhüüdu kuulda. Rootsisis teatakse, et neil maa alla vajunud ehitises lauldakse ja koguni tantsitakse (Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne I, lk. 365).

Venelased tunnevad mõnda muistendit vette sattunud kellade helisemisest. Kinešma järve vajunud linnast kõneldakse, et selle kirikute kellade helisemist on tihti kuulda (Короленко, В пустынных местах V, lk. 222 jj.).

Mitte ainult vette peidetud kirikukellad ei helise iseäralikul ajal, vaid ka veel tornis ripuvad kellad ilma inimeste kaasabitada. Tornides paneb tuul, mis sinna igal ajal kellade ligi pääseb, neid mõnikord helisema. Niisugust helisemist on Laiusel, nagu sealne kirikuõpetaja J. Järve mulle on teatanud, mitmel puhul tähele pandud. Ebausklikud kardavad, et niisugune tuule poolt helistamine midagi iseäralikku halvast mõttes ennustab. Samasugune arvamine valitseb venelastegi seas (Костромский третий этнографический сборник, lk. 1).

Sellist kartust tuntakse võõrsilgi. Aragoonias kuulutanud Vililla kellad alati iseäralikke juhtumusi ette, näiteks sõda, surma jne. (Otte, Glockenkunde, lk. 99), Gregoriuse Rooma sõidu puhul ka seal (C. Meyer, Der Aberglaube des Mittelalters, lk. 188).

Mu lapsepõlve kodukohast on mul tuule poolt kordasaadatud kelladehelisemine väga hästi tuttav. Naabruses asuval Pilli Peetril rippus kahe samba vahel ridva küljes väikseid kelli, mis juba nõrga tuule tõusmisel helisesid, enamasti iga kell isemoodi, nii et kõik kellad koos moodustasid kõlades kellamängu. Nende kellade sageda helisemise pärast oli kohale Pilli nimeks antud. Võõras, kes kaheksandikversta kaugusel maanteel sealt mööda sõitis, pidi kellade mitmesugust hääli kuuldes enesele tingimata midagi muinasloolist ette kujutama. Oleks jõgi või järv ligidal, oleks võõras kellade helinast vististi kas uputatud kellade helisemist või näki pillimängimist välja lugenud.

Rahva väiteid kellade helisemise kohta vees või maa all on katsutud seletada. Simrock arvab, kellade helisemise muistendi tekkimiseks on vist konnade krooksumine põhjust andnud. Kellad helisevat tihti jaanipäeval, ajal, mil näkk

ohvroid nõudvat (Handbuch der deutschen Mythologie, lk. 449). Iseenesest oleks konnade krooksumine kellade helisemiseks ilus luuleline seletus, aga paraku ei taha see meie clude kohta hästi sobida. Vähe leidub Eestis kirikuid, millest väidetakse, et nende kellad jaanipäeval helisevad; suurest osast kirikuist väidetakse, et nende kellad helisevad talvel, eriti jõulu ja uusaasta ööl — ajal, mil konnad ei häälitse. Kuid väga mitme kiriku kellad öeldakse helisevat määramata ajal, näiteks vaikselt ilmal, pühapäeviti jne.; seesugusel puhul võiksid konnad küll küsimusse tulla. Võimalik, et aja jooksul pani rahvasuu kelli jõulu ja vana-aasta ööl helisema, sest et neil öödel mõnesugused imed arvatakse sündivat. Rahvas ei mõtelnud niisugusel puhul muidugi enam selle peale, mis helisemine muistendi tekkimiseks põhjust oli andnud.

Parem siiski seletust tuulest otsida. Tuul teeb tihti iseäralikke hääli; need hääled tuletavad mõnikord meelde kella heli. Meremüha kõlab mitmel puhul, nagu heliseksid kellad. Niisama kose kohin. Tuul ja vee kohin esinevad ühte viisi suvel ja talvel; talv ei tee neile niisugust takistust kui konnade krooksumisele. Vististi tekitasid tuul ja vee mühin looduslapses kujutluse, nagu kuuleks ta vette peidetud kellade heli (vrd. M. J. Eisen, Tõll ja ta sugu, lk. 116 jj.).

Praeguse V a i v a r a kiriku kohal öösi magajad kuulevad maa all nagu kirikukellade helinat, ehk küll muistend ei tea seal kelli leiduvat; hommikul astub aga kellade helisemise asemele mere kohisemine (Beiträge z. K. E., L. u. K. V, lk. 23). Seegi teade viitab sinnapoole, et vetest või maa alt kellade helisemist tuleb tuule mõjuks arvata.

Mitte ainult kirikukellad ei helise vetes, vaid muistendid teavad, et vahel maa alt helinaid, laulmist, orelimängu ja muid hääli kuulatakse. Nii näiteks räägitakse H a l l i s t järvest, et sealt jaaniöösi laulu ja hobuste hirnumist kuulatakse (M. J. Eisen, Tartum. m., lk. 57). Ülepea kuulatakse maa-aluseid helisid tavaliselt seal, kus rahvas väidab olevat kas mõne kiriku maa alla vajunud või inimesi pealelangenuid järve alla jäänud. Nii teatakse S a a d j ä r v e alla jäänud kirikust, et sealt kuuldatavat pühapäeviti rahva laulu (seals., lk. 85). Niisama olevat vajunud L u u a kirikust jaaniöösi laulu kuulda (seals., lk. 90). M a a r j a - M a g d a l e e n a K ö r g e m a a kiriku kohal arvatakse Kolmainu Jumala pühal maa all lauldatavat ja orelit mängitavat (seals., lk. 92).

Just samasuguseid muistendeid tuntakse palju germaanlaste seas, nimelt laulu ja mängu kohta (Rochholz, Aargausagen I, 134; Pröhle, Unterharzische Sagen, 144; Kuhn, West-

fälische Sagen I, 176 jne.). Seega ei esine neis eesti maaalusest laulust, orelimängust ja muist sarnastest häälest kõnlevais muistendites midagi eestipärast, vaid meil on siin tegemist võõrsilt eesti pinnale istutatud luulega.

Takistused kellade äraviimisel.

Rahva arvamise järele ei salli kellad ühest kirikust teise viimist, vähemalt sagedasti mitte. Kodaverre kell ei tee Venemaale viimisel ja vene kiriku torni panemisel mingisuguseid takistusi. Kambjagi kell laseb enese Venemaale ära viia, Risti kell vist Poolamaale (Eibofolke, 186). Sellevastu tõrgub Kihelkonna kell Kuresaarde viimise vastu. Suure vaevaga saadakse kell tornist maha vankrile. Vankri ette rakendatakse 6 paari märasid, aga kell ei liigu paigastki. Lisatakse veel 6 paari juurde. Nüüd pääseb vanker suure vaevaga liikuma. Karekivi juurde jõudnud, ei nihku vanker enam edasi, kuigi hobuseid ka surnuks oleks pekstud. Rakendatakse veel paar musti Pidula mehe lehmi vankri ette. Ometi asjata. Oletades, et mingisugune vaim peitub kellas, pööratakse vanker, paar härgi ette rakendatud, Kihelkonna poole tagasi. Nüüd veereb vanker nii ruttu, et härjad eest ära ei jõua, s. o. vanker veereb iseenesest härgadele kannule (Körber, Oesel II, lk. 62).

Jaanimäe kabeli kella tahetakse Kursi kirikutorni viia. Kell laseb ennast jõeni viia, langeb aga sillalt jõkke (H. III, 8; 39). Samasugust juhtumust tuntakse võõrsil (vrd. Afzelius, Schwedische Volkssagen III, 210; Sebillot, Légendes de la mer I, 205; Müllenhoff, Schleswig-Holsteiner Sagen, 118). Igatahes langeb Eestis kella vettesattumine äraviimise puhul enam erandite kilda.

Sarnast lugu kui Kihelkonnas tuntakse Meklenburiski. Kella viivad 24 hobust, aga ei jaksa edasi viia; kaks härga viivad kella aga hõlpsasti endisele kohale tagasi (Körber, m. t., lk. 63). Hohenbollentinis (Pommeris) ei vii 6 hobust väikest kella teisale (Haas, Pommersche Sagen, 161).

Germaanlased väidavad, et võõrsile viidud kellad kaotavad kõla; endisesse kohta tagasi viidud, saavutavat nad selle jälle (Otte, Glockenkunde, lk. 95). Iiris Leinsteris sidunud kellamees kella igal õhtul manades kinni, muidu oleks kell õõsi sinna tagasi läinud, kust ta toodud. Võõрмаa kellad ei helise mõnikord sugugi, näiteks, kui nad on varastatud või kui kellavalaja osa kellamaterjali omandanud (C. Meyer, Der Aberglaube, lk. 187). Eesti muistendites kaotab Kodaverest

Venemaale varastatud kell alles aegamööda kõla: armas ning meelitatav hääl jääb kord-korralt tuimemaks (M. J. Eisen, Tartum. j., lk. 94).

Kellade vihkajad.

Germaanlastel esinevad kellade suurimate vihkajatena hiid, kääbused või härjapõlvlased, nõiad ja vanapagan. Eestis ei puutu hiidude viha kella kohta palju silma, liiatigi, et hiid Eestis tavalisest vanapaganateks on muutunud. Hiid Kalevipoeg tõttab aga sõtta kella vastu. Hiiu kõrvu kostab Kils'i männikust kellaheli. See heli kordub igal hommikul, lõunal ja õhtul. Kils'i männikusse on kabel ehitatud, preester helistab kolm korda päevas kella, kogudust palvele kut-sudes. Kalevipoeg pahandub, et kell rikub ta rahu. Sasib suure kivi pihku, viskab kivi kabeli pihta. Kivi matab ka-beli, preestri ja kella enese alla, sügavat lohku maasse teki-tades. See lohk muutub Kils'i järveks (M. J. Eisen, Eesti koh. muin., lk. 53).

Ei leidu kuigi palju teateid vanapagana viha kohta kellade pärast. Ainult Vastseliina kelladest kõneldakse, need vihastanud teda nii, et ta kella tornist maha toonud ja järve visanud (Verh. d. G. E. G. I, 3, lk. 97). Eesti muistendid tunnevad mõnda juhtumust, mil vanapagan püüab hävitada kirikut, ei pane aga rõhku selle peale, et kellad selleks eriti põhjust oleksid andnud. Ometi tuleb oletada, et mitte ainult kaugelt silmapaistev torn ei pahanda vanapaganat, vaid palju enam torni kellad.

Kääbuste viha kellade vastu ei selgu eesti muistenditest. Kreutzwaldi kahtlane muinasjutt kõneleb kella sisse peitu pugunud kääbusest, kes tahaks kellalööjat tappa (Eesti r. en-nemuistsed jutud, 2. trükk, lk. 117). Vaevalt põhjeneb see muinasjutt ometi rahvasuul.

Saksa kääbused panevad kellade vastu enam meeleva-ldust toime. Vaikust harrastades ja kellade poolt raurikku-mist märgates ei või nad ükskõikseks jääda (Grimm, Deut-sche Mythologie I, lk. 380). Böömis mõjuvad kellad kääbus-tesse nõnda, et nad kõige paremaks peavad maalt välja rän-nata (Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube, lk. 46).

Ühtegi muistendit ega teadet nõia vihast kellade üle ei ole mulle Eestist silma puutunud. Ei tunne ka teateid Eestist selle kohta, et kellad ja kuljused võluvuse vastu kaitseksid, nagu võõrsil, kus hobustele just sel otstarbel kuljused kaela pandi (Stemplinger, Antiker Aberglaube, lk. 86). Kuna võõ-ral maal hobuste kellade ja kuljuste tarvitamist just sedaviisi

seletatakse ja meie kodumaa läänega ikka on lähedaid suhteid leidnud, tuleb oletada, et meilgi põhjenes vanasti hobuste kellade ja kuljuste tarvitamine samal alusel. Ehk kuulus sellesse usku ka krapp veiste kaelas, kuigi see krapp pidi karjasele või veiste omanikule teatama veiste viibimiskohta. Vist arvati, et püssi ambumisega ja niisama meeste vöödele seotud kelladega pulmadestki võib kurje vaime ja võlusid eemalte peletada, kui meil selle kohta ka kindlad andmed puuduvad (vrd. A. Laipman, Eesti Noorte Punases Ristis, 1929, nr. 1, lk. 3).

Kellad ja välk.

Schiller on oma kuulsale kellalaulule motoks pannud: „Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango“, s. o. elusaid kutsun, surnuid leinan, välkusid murrin. Need sõnad kujutavad suurtes joontes kirikukellade tegevust. Nende esimeseks ülesandeks langeb elusate kutsumine kirikusse. Pühapäeva hommikul kuulutatakse kolmel eri ajal Kolmainu Jumala auks jumalateenistuse pidamist, kolmas kord tavalisest siis, kui õpetaja kirikusse sammub. Jumalateenistuse lõpul „lüüakse kirik välja“. Muudel aegadel jumalateenistuse pidamisel ei panda mitte ikka rõhku kolmekordsele helistamisele. Kus kirikus või kabelis on kaks kella, tehakse tihti kella vahet õpetaja ja köstri teenistuse vahel: õpetajale helistatakse suuremat, köstrile vähemat kella. Laupäeva õhtul kuulutatakse kellaga pühapäeva lähenemist. Mõnes kohas nimetatakse laupäevaõhtust kellahelistamist *v e s p r i k e l l a* helistamiseks. Uusaasta öösi kell 12 pannakse vähemalt linnades kõik kirikukellad helisema, maal enam harukorral, mõnes kirikus ei sugugi.

Germaanlaste arvates murravad kellad välgu võimu. Mõnes kohas ustakse, et kellad hoiavad kirikust välke eemale (Stemplinger, Antiker Aberglaube, lk. 86), teisel oletatakse, et helisev kell välgu just juurde tõmbab, aga piksevarrast mööda maa sisse juhib. Jälle teisel ustakse, et helin puhalistele meelde tuletab kirikut välgu eest varjata, neid ühtlasi paludes kirikut oma kaitse alla võtta (Zeitschr. d. V. f. Volkskunde XXX—XXXII, lk. 120). Eestist ei ole ma kella mõjust välgu kohta iseäralikke jälgi leidnud, ehk olgu siis, et kell, püüdes oma häält avaldada, taevase paugutaja pilvi lahutab. Aga alati ei pane taevane paugutaja tornis paugutaja paukumist tähele, vaid ületab selle. Ometi võiksime ütelda, et kellad nagu piksepaukudena tornis kõlades muutuvad kõigile kurjele vaimele hirmutekitajaks; tornist lähtuvad kellalöögid

kohutavad kõik kollid kaugemale (vrd. Sebillot, L'égendes de la mer II, 82).

Igatahes ei etenda kell Eestis kõue-ilma ajal iseäralikku osa.

Kellad rahvausus ja mõistatistes.

Kirikukell avaldab mõju vargagi kohta, sundides varast varastatud asju tagasi tooma. Selleks antakse Vastseliinas järgmine õpetus: võta naela osa searasva, jahvata see käsi-kivi vahel ära, mine selle jahvatatud rasvaga kirikutorni üles ja määri sellega kirikukella kõrad kokku. Niipea kui kella heli kaugemale üle maa käib, mõjub see hääl ka vargasse nii sundivalt, et ta varsti varguse peab tagasi tooma. Vähemad eluta asjad kannab ta kogunisti omas suus, hammastega kinni hoides, omanikule tagasi (E. 57 457). Ehk jälle, kui varas enesest midagi on maha jätnud, köidetakse see kirikukella külge. Nii tehtud, arvatakse varastatud asjad leitavat (E. XII, 8). Nõidumiseks lõigatakse ka tükk kirikukella nõõri otsast. Samuti tehakse Venemaalgi (Труды этнограф. стат. экспедиции в западно-русский край I, lk. 359).

Vanal ajal viidi kelladele ohvritki (Körber, Oesel, II, lk. 128; H. Kjellin, Die Kirche zu Karris, lk. 144). Ohverdati muidugi sellepärast, et ohvriga loodeti saavutada mingisugust tulu. Nii kaabiti kella küljest vaske ja tarvitati ohutamiseks. Niisama lõigati kirikukella nõõri otsast tükk ja arstiti sellega haigusi (F. Wiedemann, Aus d. inn. u. äuss. L., lk. 380).

Pisut teevad eesti mõistatisedki kelladega tegemist.

Mõnel puhul võrreldakse kirikukella linnuga puu otsas. Näiteks:

Kägu kukub kuuse otsas, paneb kõik metsalinnud laulma.

Ehk: Kukk kuuse otsas, laulab korra nädalas.

Ehk: Kukk laulab kuuse (kuhja) otsas, händ (ujub) maas (saba ripub maas).

Saksamaal nimetatakse kelli tihti haukuvateks koerteks (Zeitschr. d. V. f. Volksk. VII, lk. 285). Seda tuletab meelde eestigi mõistatis: Koer haugub aknast välja, külalisi kogub uksest sisse.

Ehk: Koer muidu ei haugu, kui saba ei sikutata.

Teinekord võrreldakse kella inimesega. Näiteks: Vanamees kükitab (magab) nädal otsa kuuse all, pühapäeval laulab.

Ehk: Torupillimees puhub pisikeses kambris pilli, kõik maailm jookseb kokku.

Ehk: Pisikeses kambris puhutakse pilli jne.

Mõnikord esineb ta hingelisena ja hingetuna. Näiteks: Timm müügil, tamm müügil püha pika pedaja otsas.

Ehk: Libe keel, libe suu, aga enne (muidu) ei räägi, kui lüüakse.

Ehk: Pedajas pikk, kuljused kaelas.

Viimases mõistatistes käib pikk pedajas muidugi torni kohta, kuljused kella kohta.

Ehk veel: Mõista, mõista, möllerõlle, Kõpu mõis oli kõllerõlle, löödi pihta piu ja pau?

(Järgneb.)

M. J. Eisen.

Jakob Hurda elamud Tartus.

Käesoleva artikli kirjutaja ülesandeks on jälgida Jakob Hurda elukorterite asukohti Tartus, eriti ajajärgul 1868—72, millal ta siin poeglaste kroonugümnaasiumi õpetajaks oli. Nende elamute kõrval väärivad tema arvurikkad üliõpilaskorterid vähem tähelepanu ja ei tule siis ka enam-vähem üksikasjalisele jälgimisele.

Erilist tähelepanu väärt on asjaolu, et mainitud ajajärgul Tartus ellu tõusid eesti ärkamisaja tähtsamad organisatsioonid: 1870. a. Eesti Aleksandri kooli asutamise korraldus oma juhtiva peakomitee ja üle Eesti ulatuvate abitoimkondadega; samal aastal esimene eesti põllumeeste selts¹⁾ ja 1871 Eesti Kirjameeste Selts. Kõigis nendes organisatsioonides oli Hurt esimeheks.

Ent kõigi selliste ametite täitmisel ühiskonnas ei unustanud Hurt silmapilgukski enda kui kirja- ning keelemehe ja sõnalise vanavara kogumise organiseerija ning uurija ülesandeid. See tegevus toimus peamiselt nelja seina vahel, koduses kabinetis, mille asukoha jälgimine ja tähistamine nüüd küllalt tähtis tohiks olla²⁾.

¹⁾ Vrd. Hurda kiri J. Adamson'ile 13. X 1871 (EKLA, EKS, M. 1, v. 3). — Tartu E. Põll. Seltsi arhiivis leiduvad andmed tõestavad mitmeti H. tegevust selles ühingus.

²⁾ Laiematele ringkondadele võiks huvi pakkuda Hurda kiri J. Köler'ile 31. VIII 1867 (EKLA, EKS, M. 1, v. 5), mis laseb pilku heita eeskätt tema sügavale keeleteaduse-harrastusele, mille tõttu ta valmis oli filoloogiale ohvriks tooma oma kirikuõpetaja-kutse. Teiseks avastub ses Hurda kirjas kogu tema elu kava üldjooneline tähistus, missuguse suuna ta oleks pidanud võtma ja kuhu saabuma. Kui aga eluvältusel saatuse käsi nii mõnegi püstitatud viita kukutas, siis oli see paratamatu nähtus, ja ta elu siirdus sealtpaale — Kure-

Kirjutise eesmärgiks on Hurda elukorterite asendeid jälgida, ära märkides võimaluse korral ka korterite iseloomu ilme, ühtlasi aga ka ajavältuse, kui kaua H. ühes või teises korteris elas. Tartus kooliõpetaja-ametit pidades oli tal neid 4½ aasta kestel kolm.

*

Hurda „enese kirjasõna järele“ olnud tema esimene kooliõpetaja-elamu *V a n a s t ä n . B l u m g a r t e n ' i m a j a s*³⁾. Seda tõestavad ka Hurdale saadetud kirjade aadressid: J. Adamson'ilt Paistu Holstrest 15. VII ja E. Semel'ilt Kuresaarest 20. VIII 1868⁴⁾. Aja suhtes tuleb märkida, et Adamson'il Holstres oli Hurda aadress teada 15. juulil, —

saarde, T a r t u ja Otepää kaudu lõpujaama — Peterburisse. — Hurda-Köleri esialgne kirjavahetus toimus saksa keeles. Praegu käsitledava kirja tõkeline sisu on järgmine: „Oma kaheaastase kodukooliõpetaja-ameti järele akad. Middendorff'i juures Hellenurmes asusin ma jaanuaris s. a. oma teoloogilist prooviaastat pidama Otepää õpetaja Kautzmann'i juurde, ja olen seal pool aastat tegelnud, et aga juulikuus sealt lahkuda. Elukogemused ja ligemad kaalutlused on mu otsustavale sammule viinud, teoloogiast loobuda ja filoloogiale üle minna. Selline samm polnud arusaadavatel põhjustel mitte kerge, kuid ma olen ta astunud kindlas veendumuses, et ta niisugusena õige oli... Oma erilistel kaalvustel tahaksin ma enast kõige armsamini pühendada soome sugu keeltele ja eesti muinsuse uurimisele, ja seda seda enam, et ma sellel alal ühendusse jään oma eesti rahvaga ning selle kasuks saaksin jõudumööda kirjanduslikult tegelda.“ — Samas kirjas teatab Hurt edasi, et ta kavatsab soome sugu keelte teoreetilise teaduse omandamise otstarbeks astuda üheks aastaks kas Berliini või Helsingi ülikooli, et selle järele siis omal käel sellel alal edasi töötada ja produktiivselt esineda. Ta esitab Peterburi sõbrale küsimuse, kas sellise stuudiumi jaoks ei leiduks toetust vahest Soomes või Peterburis (Teadusteakadeemia juures). Edasi pärib ta, kas Köler ei tea soome sugu keelte uurijale kohta soovitada. Kahetseb, et Tartu ülikoolis pole üldse soome sugu keelte, eriti aga eesti keele dotsentuuri olemas. — Nendest kavatsustest on Hurt kirjutanud ühtlasi ka akad. Wiedemann'ile ja Schiefner'ile kui ka dr. Kreutzwald'ile. Kuid senini selgitamata põhjusil on ta lõpuks pidanud nendest loobuma. Oma raudse tahtejõu tõttu omandas ta aga siiski — kuigi alles 1886. a. — keeleteaduse-doktori astme Helsingi ülikoolis, s. t. oli teatud viitani etteseatud eesmärgile jõudnud. Ent üldsuse mõttes kaalub üles ometi kõik teised saavutised tema töös ja püüetes — rahvaluule korjanduse organiseerimine, mis haaras kogu Eesti ja virgutas rahvast kokku kandma ja kadumisest päästma oma sõnalist vanavara. Sellise toimingu tulemusest annavad nüüd tunnistust Eesti Rahvaluule Arhiivi kapid, mis täidetud sadade köidetega rahvaluulest, valdavas enamuses Hurda korjanduse saavutis.

³⁾ Prof. H. Kopli kirjad K. E. Söödile 12. III ja 6. IV 1931 (K. E. S. eraom.).

⁴⁾ EKLA, EKS, M. 1, v. 4 ja v. 21 a.

selle järele osutub tõenäoliselt, et Hurt talle oma aadressi Tartust umbes nädalat 1½ varemini pidi saatnud olema, sest tol ajal liikus kirjavast valdades üpris aeglaselt. Nii võib oletada, et Hurt oli korteri Vana tän. Fr. Blumgarteni majja üürinud resp. oma mõrsjal prl. Eugenie Oettel'il juba varemalt üürida lasknud arvatavasti 1. juulist; pealegi seisis nende abiellumine ees 22. juulil, mis ajaks korter pidi korda seatud olema. Kuid elama asusid nad sellesse peale pulmi 5).

Tol ajal seisis Blumgarteni väheldane puust maja politseinimestikus nr. 52 all 6). Tartu-Võru Rahukogu juures oleva Kinnistusasutise raamatute järele 7) on Blumgarteni riija vaheajal kuulunud dr. E. Mattiesen'ile ja pärast selle surma tema pärijatele, kuni ta 1926. a. ostuteel kirjastusosahingu „Looduse“ omanduseks sai. Uus omanik on endise ühekordse ärklitubadega maja, mis nüüd majanumber 1 kannab, kahekordseks ümber ehitanud ja talle võrdlemisi nägusa välimuse andnud.

Ent missuguseis ruumes elas siin abielupaar Hurt ja kui kauaks jäi ta siia elama?

Nendele küsimustele saame kaudse informatsiooni järele vastuse endise majaomaniku tütrelt preili Blumgartenilt (Puiestee tän. nr. 68).

Prl. Blumgarten oli tol ajal väike tütarlaps ja ei mäleta gümnaasiumiõpetajat Hurta ega tema abikaasat, kuid arvab, et nad elasid maja kagupoolses tiivas, 4-toalises korteris, s. o. neis ruumes, kus praegu asetsevad k.-ü. „Looduse“ ärijuhatus, kantselei ja osalt töökoda. Tolle korteri elanikkudel olnud kasustada eeskojast sisse minnes paremat kätt, vastu tänavat väike kirjutustuba (pikuti vähe üle 12 ja laiuti 10 jalga; K. E. S.). See oli siis igatahes Hurda kabinetiks, mis ümberehituse tagajärjel peamiselt akna suurendamise poolest on muutunud. Nüüd on see ruum k.-ü. „Looduse“ ärijuhi kabinetiks. Järgmine uulitsa-äärne tuba täitis omal ajal noorpaari saali ülesandeid. Saali vastas õue pool küljes oli söögituba köögiga ja söögitoa kõrval, kabineti taga, magamistuba. — Majaomaniku perekond elanud ärklitubades.

Oma oletust põhjendab prl. B. järgmiselt: Teine alumise korra korter, loodepoolses tiivas, ei võinud mitte Hurdale

5) Hurt kirjutab Adamsonile 15. VII 1868. „... 22. juulil on minu pulmad ja sest päevast saadik saan ma ka omas uues korteris elama“ (EKLA, EKS, M. I, v. 3).

6) Dorp. Adressbuch (W. Gläser'i kirj. 1868), lk. 4.

7) Hüp. reg. 1860. a., II hüp. ringk.

üüritud olla. Sest selle korteri rõduavaus on suundunud aeda (Vana ja Vallikraavi tän. nurgal), mis olnud ühiselt tarvita kõigil maja elanikel, eriti aga just viimatimainitud, kõige ligemaile korteri-üürilistele. Oleks Hurt oma abikaasaga aia läheduses, loodepoolses maja tiivas elanud, siis oleks ta neid vahel ka aias kohanud ja ligemalt — võib-olla unustamatult — tundma õppinud. Kuid seda pole ette tulnud.

Arvatavasti jäi Hurt kirjeldatud korterisse lühikeseks ajaks elama. Seda arvamist põhjustab järgmine asjaolu.

J. Hurda elamu õuepoolne külg, Vana tän. nr. 1 ja Vallikraav nr. 2. Siin majas elas H. 1868. a. II poolel ja arvatavasti 1869. a. I poolel. X H. köögi aken.

1870. aastal, millal alanud majatütre kooliõpingud, olnud tema koolitee selle poolest äärmiselt lühike, et tal tarvitsenud ainult ülevalt ärklikorterist vastu aeda alumisele korrale siirduda; seal asunud preili Zahrens'i algkool; selle kooli õpilaskonda on temagi kuulunud. Prl. B. arvab aga, et see kool võis seal juba varemniigi asetsenud olla, — nii vahest 1869. a.

Mõlemad bel-etaazi korterid olnud vaheukse kaudu — mis, hoolimata ümberehitusest, täninigi säilinud — otsekohesest ühenduses, nii et uks sel puhul, kui mõlemaid kortereid üks perekond või asutis kasustas, läbipääsuks avatud oli, vastasel korral aga lukustatud.

Arvesse võttes tähendatud ust võib järeldada, et Blumgarteni maja üüritud korter polnud Hurdale kui avaliku elu tegelasele, kirjamehele ja kooliõpetajale, kes tahtis vähemalt kodus eksitamata töötada, mitte sobiv. Olgugi et korterite vaheuks käsitletud juhul muidugi küll suletud oli, võis kooliõpilaste rõõmus kilkamine ja kõnekõmin ikkagi läbi kosta ja naaberüürilise rahu rikkuda. Ja kui silmas peame, et Hurda järgmine elamu osutub kesklinna piirkonnast sootuks eemal, kus korterid harilikult odavamad, siis võime sedagi arvestada, et ta ka odavahinnalisemat korterit eelistas. Hoolimata erakorralistest kuludest, mis tal elukorra muutumise tõttu vältida tuli, oli tal igatahes veel üliõpilaspõlveski tehtud võlgasid⁸⁾ tasuda. Ja nii koostus tal siis küllaldaselt põhjusi oma esimesest korterist võimalikult pea lahkuda. Arvatavasti sündis see 1869. aasta jooksul; sest 1870. a. elas ta igatahes juba teises korteris, nagu järgnevatest ridadest selgub.

*

Ta siirdus Karlova tänavasse Kristine Laisi majja nr. 319.

Selle maja otsingul oli käesoleva kirjutise autoril teretulemast prof. H. Kopli kirjas (6. IV 1931) antud näpunäited. Professor teatab, et Hurda järgmine korter olnud preili Alvine Peetsoni⁹⁾ mälestuse järele Karlova tänavas, „linnast minnes paremat kätt, uulitsa keskmisest osast pisut tahapoole“.

Oma üleskutsele „Postimehes“ (11. IV 1931), milles ma J. Hurda elamute kohta a. 1868—72 teateid palusin, sain ma nädala paari pärast Hurda endiselt gümnaasiumiõpilaselt S. K. Roger'ilt Valgast postkaardi, milles umbkaudselt ära on märgitud, kus tema „unustamata koolmeister“ Karlova tänavas elanud. Olnud väike maja, otsaga tänava poole. Roger olevat kooliõpilasena seal Hurda juures käinud.

Üllatuseks ilmus mõne päeva pärast hr. Roger minu juurde Tartu, et koha peal kätte juhatada maja, mille pärast ma temaga olin vaheajal kirjavahetusse astunud.

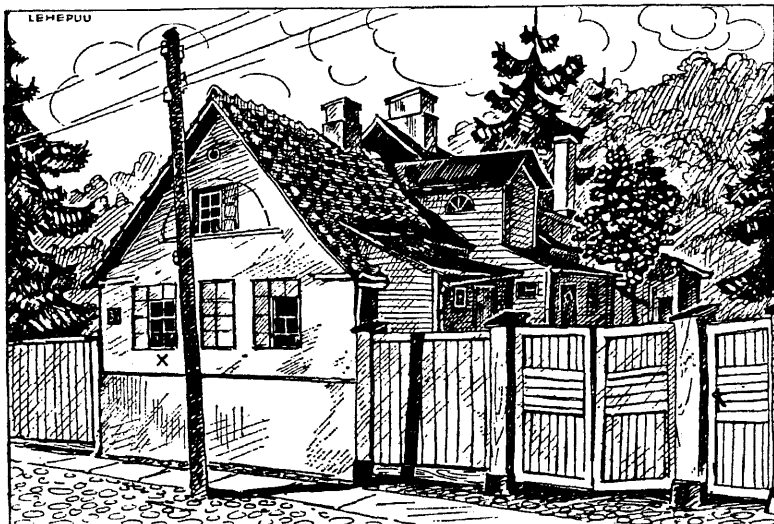
R. juhtis mind otseteed Karlova tän. maja nr. 33 ette; ütles kindla veendumusega, et see olevat sama maja, kus Hurt omal ajal elanud ja kelle juures tema kodus käinud, arvatavasti 1871. a. Hiljemal aastail, millal ta elutegevusse astunud,

⁸⁾ Vrd. Hurda kirjad Köler'ile a) 14. IX 1864, b) 24. X 1864. (EKLA, EKS, M. 1, v. 5).

⁹⁾ A. Peetson olnud Hurda perekonnas eluaegne tuttav, elavat praegu praost Mohrfeldti juures vanadusepäevi. H. K.

pole ta seda kooliõpilaspõlve mälestustega seotud majakest iialgi unustanud, ja Tartut külastades viinud ta kõnnak teda nii mõnigi kord ka jälle Karlova tän., ja ta vaadelnud seda maja siis ikka jälle huviga.

See maja kuulub praegu pangaametnikule Rudolf Amberg'ile — värava kõrval vasakut kätt idülliline hahkunud aiamajake, vastu kirret tänava poole pöördunud viiluga, milles ülal harjanurgas on ärkliaken, selle all kolmnurga-jaotusel kaks alumise korra akent, suuruselt kaunis tagasihoidlikud.

J. Hurda elamu Karlova tän. nr. 33; kus ta elas arvatavasti 1869. a. II poolel ja 1870. a. × H. kabineti akent.

Astume üle kitsa jalgvärava. Siit avaneb maja külgvaade: Nurgeline ja sopiline ehitis, vastu mäge tahapoole tõusev ja laienev. Nähtavasti on majake aja kestel järkjärgulised ehitusprotseduurid läbi teinud. Sellepärast on siis ka endine „paraadiuks“ — kui see üldse eraldikäiguks enne Hurda sealelamist olemas oli — kõõgiukseks muutunud, ja puhast sissekäiku tuleb nüüd otsida ümber maja nurga rõduesise kaudu. Selle ees haljendab ja õilmitseb avar lilleaed, eemal piirjoonel garneeritud kõrgete leht- ja okaspuude reastikuga... Ja selline aed — olgugi et olevat varemini peamiselt muru ja puid kasvatatud — oli vististi ka üheks kaaluvamaks põhjuseks, miks Hurt siia siirdus, ütleme — loodusele ligemale, niipalju kui linnalised olud seda

võimaldasid. Oli ju teda, nagu V. Reiman kirjutab, akadeemik A. v. Middendorff Hellenurmes loodust tähele panema õpetanud. Linnud ja maarohud saanud talle teaduslikust küljest tuttavaks; mets ja väli olnud armsaks lahutuspaigaks ¹⁰⁾).

Hr. Ambergi seletuse järgi, kellel endised ehituskavandid tarvitada olnud, on maja keskmiste ruumide jaotus ümberkorralduse tagajärjel juba enne tema sissekolimist osaliselt muutunud. Hr. Rogeri mäletades olnud Hurda kabinet alumisel korral vastu tänavat, kus ta praegugi veel endisel kujul olemas. See on madal vajunud tuba, umbes 2×2-süllaalse põrandapinnaga. Kabineti kõrval olnud köök. See on aga hiljemini toaks muutunud. Köök on teenijatoa arvel vahe ruumi suunas edasi nihutatud. Teised Hurda perekonna elamisruumid võisid olla kas alumisel korral, kus teisel pool koridori kaks suuremat ja üks väheldane tuba, või jälle ärklikorral, kuhu trepp koridorist üles viib, üks väheldane tuba kabineti peal ja selle toa vastas maja teisel pool otsas teine, ruumikas kahe aknaga tuba.

Maja väline kuju on hr. Ambergi arvates aastate vältel üldvormides enam-vähem püsinud, kuid ligemal ajal ähvardab teda, eriti tänava-äärset esikülge kaugeleulatuv ümberehitus, milleks kavand juba valmistatud ja ametivõimude poolt kinnitatud.

Sellest elamust lahkus Hurt peale oma ämma surma, arvatavasti 1871. a. esimesel poolel.

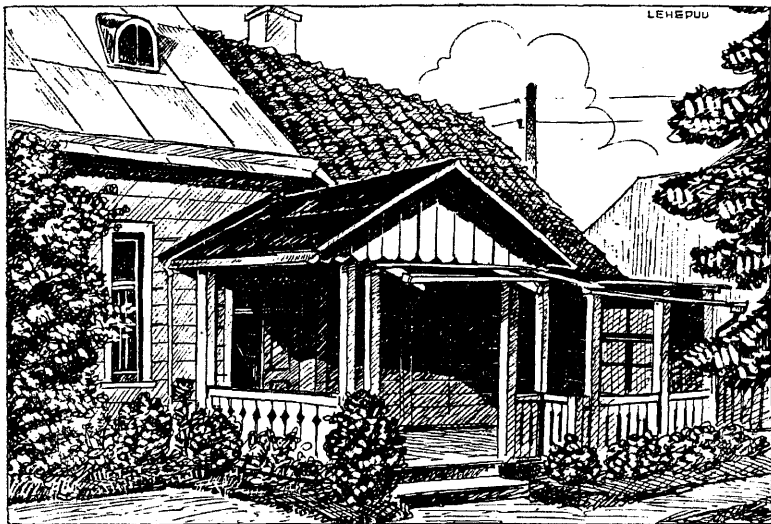
*

Hurda kolmas korter oli kreiskooli ruumes, Karlova ja Riia tänavanurgamajas (praegune linna tütarlastegümnaasiumi asukoht, Karlova tän. 1 ja Riia tän. 12). Eespool-mainitud prl. Peetson'i mäletamist mööda on Hurt siia oma äia, kreiskooli inspektori dr. Karl Oettel'i korterisse elama asunud, nagu ülal tähendatud, pärast proua Oeteli surma, kuid kahjuks ei tea prl. P. proua surma-aasta arvu nimetada. Nii arvestatavat praost Mohrfeldt'i perekonnas seks enam-vähem umbkaudselt 1871. aastat ¹¹⁾).

¹⁰⁾ E. Ü. S. Album I, lk. 46, ja Postim. Lasteleht VIII a. I p., lk. 34.

¹¹⁾ Pr. Oettel on surnud arvatavasti oma tütre Julie ja väimehe kirikuõpetaja Dsirne juures Venemaal, Volga ääres kuskil, kus ta nende külastamise puhul viibinud (H. K. kiri 6. IV 1931). Tartu ülik. Album Acad. leiduvate andmete (nr. 6071) järgi oli Christ. Dsirne tof ajal õpetajaks Volga asunduses Jagodnaja Poljanas (Samara kub.). —Ilmselt seisis dr. Oeteli perekond Tartu Jaani koguduse liikmete nimestikus, kuna Hurda laulatuski prl. Eugenie Oetteliga toi-

Igatahes on kindel, et Hurt Karlova mõisa lähikonnast Lais'i majast välja kolides asus inspektor Oetteli juurde elama. Sellest rääkis ka möödunud aastal surma läbi lahkunud dr. E. Jannsen, kes olnud samal ajal Tartu kroonugümnaasiumi õpilane, kui H. seal õpetaja-ametit pidas ¹²⁾, ja seda kinnitavad ka S. K. Roger'i kirjalikud kui ka suusõnalised teated. Roger käinud seal Hurda kodus kahe kaasõpilasega üle andmas jalutuskeppi, mis klass kinkinud oma lugupeetud õpetajale. T o l a j a l p õ d e n u d H. s i l m i, tarvitades suuri siniseid prille

Karlova tänava nr. 33 maja veranda.
Peasissekäik H. elamusse.

ja tänaval käies ka keppi ¹³⁾. Rogeri arvates olnud see 1872. aasta kevadel.

*

Mis puutub eriti aasta-arvu tähistamisele, siis on R. siin igatahes eksiteel, sest silmi pödes Hurt peamiselt 1871. aasta

mus Jaani kirikus. Tollesse ajajärku kuuluvad Jaani kiriku raamatud leiduvad praegu Perekonnaseisu-ametis Tallinnas, kuid pr. Oetteli (sünd. Hauser) surma kohta puuduvad seal teated. Järjekult tuleb oletada, et ta on surnud Jagodnaja Poljanas, ilma et sealt surmapäeva äramärgimiseks oleks teateid saadetud.

¹²⁾ K. E. Söödi kirjutis „Veel märkusi Tartu tänavanimede muutmise asjus“ Postim. 1926. a., nr. 98.

¹³⁾ S. K. Roger'i kirjad K. E. Söödile 24. IV ja 7. VII 1931 (K. E. S. eraom.).

algupoolel, ja sama aasta sügisel olid ta silmad juba niivõrt paranenud, et võis hoogsalt tööle asuda. Seks pakub tõendi Hurda enese kiri J. Adamson'ile 13. oktoobrist 1871¹⁴⁾), milles ta lausub: „Teie teate ju, et ma pea aasta otsa silmade poolest vigaline olin ja vähe kirjutada võisin. Nüüd on nad küll paranud, aga tegemist on palju“ jne.

Sellest järgneb, et R. käis oma kaasõpilastega Hurda juures kreiskooli ruumes 1871. a. (mitte 1872). Ja nii osutub eksituseks siis ka väide tolle aja kohta, millal ta Hurda korteris käis Karlova tänavas Lais'i majas. Kui ta seal aasta varemini käis, nagu ta teatab oma kirjas (7. VII 1931), siis võis see olla 1870. a. (mitte 1871).

Nii jõuame veendumusele, et Hurt siirdus 1871. a. kreiskooli ruumesse oma äia dr. Oetteli juurde elama. Siia jäi ta püsima novembrikuu lõpupäevini 1872 (30. nov. jõudis ta „oma abikaasa ja lastega“ Otepäasse, kuhu ta õpetajaks oli valitud¹⁵⁾).

Nagu varemini tähendatud, asetseb praegu selles, linnale kuulavas, end. kreiskoolimajas tütarlastegümnaasium. Majale on 1902. a. Karlova tänavasse ulatuv tiib juurde ehitatud ja maja vana osa ruumid õpilaste arvu kohaselt ümber muudetud. End. kreiskooli-inspektori eluruumide asemel, kus Hurtki oma perekonnaga elas, on praegu õpilaste raamatukogu-tuba, usuõpetuse-klass, rieteruum, osalt koolijuhataja eluruumi j. m. Praeguse nurga-akna asemel oli tol ajal inspektori korterisse viiv uks.

Seega oleksid kindlaks määratud nende kolme elamu asukohad, kus Hurt elas 1868—72. Erilist tähelepanu väärib küll asjaolu, et neisse aastaisse, millal ta Tartus elas, langeb see osa tema elutööst, mis ta tähtsaimana eriti oma rahvusliku tegevuse alal on korda saatnud.

Tol ajal kutsuti ellu eesti ärkamisaja rahvuskultuurilises elus sihtirajavamad organisatsioonid: 1870. a. Eesti Aleksandri kooli asutamise korraldis oma juhtiva peakomiteega, kelle presidendiks valiti Hurt; samal aastal esimene eesti põllumeeste selts (Tartus), kelle sekretäri ülesanded tema enda peale võttis, järgmisel aastal aga seltsi esimehe ameti; siis tõusis 1872 ellu Eesti Kirjameeste Selts Hurdaga presidendikohal. Siia juurde olgu tähendatud, et Hurda tegevus ulatus ka „Vanemuise“ seltsi ülesannete piirkonda, kus ta perekonnaõhtutel kõnesid pidas, esimesel laulupeol aga üks juhtiva-

¹⁴⁾ EKLA, EKS, M. 1, v. 3.

¹⁵⁾ E. Postim. 10. I 1873, lk. 2.

maid peokomitee liikmeid oli ja peopühapäeval esines peakõnepidajana.

*

Käesolev kirjutis tunduks puudulikuna, kui käsitlemata jääksid — olgu üldjoonteski — Hurda kooli- ja üliõpilaspõlve elukorterid Tartus.

Kogu õppimisaja vältel on tal neid olnud rohkesti ja kahtlemata väga mitmesuguseid. Ilmselt oli tema korterivahe- tuse stiimuliks alaline kaukatiisikus.

Kui ta oma kodukihelkonnas Põlvas oli 1852. a. kihelkon- nakooli-õpingud lõpetanud, tuli ta Tartu kreiskooli edasi õp- pima. „Siin oli temale ja paarile teisele Põlva poisile kitsas kambrikene korteriks üüritud ja kodust toodi leivakott järele“¹⁶⁾. Jaanuarikuus 1855 jätkas ta õpinguid kroonu- gümnaasiumis. „Kitsikus oli aga nii suur, et ta südatalvel korterita oli ja kolm ööd vaeste inimeste armu läbi magamise- koha sai. Kuulu läbi sai seda inspektor (mõeldud on — kreis- kooli inspektor; K. E. S.) teada, võttis vaesekese oma juurde elama ja muretses heldemeeliste meeste juures temale prii lõunasöögi“¹⁷⁾.

Kuhu kreiskooli-inspektor dr. Oettel poisi oma juures elama asetask, selle kohta sisaldab teateid prof. Kopli kiri (6. IV 1931), mis rajaneb praost Mohrfeldt'i perekonnast saadud andmeil. Kirjas öeldakse, et Hurt elanud kreiskooli- maja ärklitoas, kuhu trepp üles viinud köögi eeskojast. Proua Mathilde Mohrfeldt (dr. Hurda tütar) olevat lapsena seal toas küllalt käinud.

Ärklitube, mida käesoleval juhul arvestada tuleb, on linna tütarlastegümnaasiumi (end. kreiskooli) majas praegu kolm, kõik maja edelapoolsel viiluküljel. Neid vaadeldes saame mulje, et aja kestel täidesaadetud ümberehitused pole mitte nendeni ulatunud, ja nad on üldjoontes säilitanud oma endise kuju. Seal on üksteise kõrval kolm ustega ühendatud tuba, nimelt keskmine võrdlemisi suur, kahe avara aknaga tuba, mille ees-ahtake läbikäidav köök, ning taga vastu täna- vat katuse alla surutud pikk, kitsas kahe- ruudulise aknaga tuba.

¹⁶⁾ M. Kampmann, Eesti kirjandusloo peaj. II, lk. 101.

¹⁷⁾ V. Reiman'i kirjutis „Kullakaevajad“, E. Ü. S. Album I, 1889. a., lk. 45. — Hurda elulugu käsitlevaid andmeid selles albumis võib eriti usaldusväärseiks pidada, sest et Reiman kui Peterburi eesti Jaani koguduse omaaegne abiõpetaja on nad otsekohesest allikast ammutanud ja nad peale trükkis ilmumist Hurdal endal veel kontrol- litavad olid.

Ilmselt on siin ärapeidetud, vagusas nurgakeses Hurt gümnaasiastina (1855—1858) oma õpinguid sooritanud ega ole põlanud üliõpilasenagi 1859. aasta I semestril siin edasi elada¹⁸⁾.

Endisi kreiskooli-kasvandikke dr. Oetteli ajast elab Tartus praegu veel neli meest. Üks neid, end. mõisavalitseja hr.

Linna tütarlastegümnaasiumi maja edelapoolne viilukülg. Siin elas J. Hurt 1855.—1859 kevadeni. X H. toa aken. Karlova ja Riia tänava nurgal, sama maja alumisel korral (sissekäik nurgalt, kus nüüd aken) on J. Hurt elanud 1871. ja 1872. a.

Luha (Jakobi tän. 38), mäletab veel seda, et kreiskooli ärklitubades elanud omal ajal kooli teener. On arusaadav, et tema kasutamiseks võis siis olla ruumikas keskmine tuba eestoga, mis ka kõõgi ülesannet täitis.

¹⁸⁾ Tartu Ülik. üliõpil. koosseisu nimestik 1859. a. I sem.

Hilisemal ajal, kui kõnesolevas majas asetses reaalkool, on nendes tubades elanud kooli kantseleiametnikud, väikeses tagatoas vahel ka mõni üksik, perekonnata noormees. Teistes, paremini korraldatud ärklitubades, akendega õue poole, vastu hommikupäikest, elanud nii kreiskooli õppeajajärgul kui ka hiljemini keegi nooremaid kooli õppejõude.

Üliõpilasena ei saanud Hurt — olgugi noormees, kes peamiselt oma õpinguile elas — mitte enam kooliteenri selja taga peidetult edasi elada. Sest tahtes või tahtmata tekkis aja jooksul ometi tarve üht või teist ülikoolisõpra külastada ja ennast ka külastada lasta. See asjaolu nõudis korteri vahetust, hoolimata sellega seotud kuludest.

Nii leiamegi noormehe juba 1859. a. teisel poolel elavat L o s s i tän. dr. Ammon'i majas, mis praegu, varustatud politseinimestikus nr. 18-ga, kuulub dr. Joh. Meyer'ile¹⁹⁾. Järgmise aasta I semestril siirdus ta Pihkva (Võru) tän. Karl Bresinsky majja. Aja jooksul on Bresinsky krunt kiires tempos omanikke vahetanud, seejuures juurdehituste läbi uute majade poolest rikastunud, nii et neid praegu kolm on: nr. 8, 10 ja 12. Nad kuuluvad Albert Larete'ile²⁰⁾. Ühes nendest elas üliõpil. Hurt alates 1860. aasta I semestrist. Kui kauaks ta siia püsima jäi, pole võimalik jälgida, sest et ülikoolivalitsus on üliõpilaste nimestiku 1861. aasta kohta trükkis avaldamata jätnud. Kui siis aga 1862. a. nimestik ilmus, puudusid üliõpilaste nimede juures nende aadressid. Järgmisil aastail lasti küll jälle korrapärased nimestikud trükkida, kuid nendes puudus Hurda nimi. Matrikli järele on Hurt ülikoolist lahkunud 26. veebr. 1863, kuid graduaal-eksamite protokollid näitavad, et ta on 1863. aasta kestel siiski veel paari professori juures eksameid teinud. Lõpuks on ta enda 27. maist kuni 20. augustini 1864 veel üliõpilaste matriklisse lasknud kirjutada, ilma et tema elukorterit kuskil oleks märgitud. Selle kohta toob aga teateid H. Wühner'i kiri 29. maist 1864²¹⁾, mille välisküljel leidub aadress: Herrn J. Hurt — im Hause des Herrn Dr. Schulz auf dem Stationsberge (s. t. Riia tän.). Praegu asetsevad dr. Schulz'i krundil Riia tän. majad nr. 20 ja 22, mis kuuluvad Amalie Schürmann'ile j. t. Ühes nendest oli siis Hurda korter 1864. a. kevadel.

¹⁹⁾ T.-V. Rk. Kinnistusosak. hüp. reg. 1860. a., I hüp: ringk.

²⁰⁾ Seals, II hüp. ringk.

²¹⁾ EKLA, EKS, M 26, v. 10.

Kuid sama aasta sügiseks muutus Hurda aadress uuesti. Sest kirjas, mis ta 14. septembril ²²⁾ Kölerile saadab, teatab ta, et elab Senff'i mäel ²³⁾ Bidder'i majas. T.-V. Rk. Kinnistusosakonna ²⁴⁾ viimaste andmete järele kuulub end. Bidderi kinnisvara Tiigi tänavas Elisabeth ja Bertram Numer's'eile. Praegu asetsevad nende krundil majad nr. 12 ja 14. Järjekult elas ühes nendest Hurt 1864. a. sügisel, kui tal ülikooliõpingud juba 20. augustist saadik selja taga seisid.

Varsti pärast seda teatas Hurt Köler'ile, jaanuariks 1865 minevat ta Hellenurme mõisa akad. Middendorff'i juurde kodukooliõpetajaks, kuid enne seda elavat ta veel Tartus rätsepmeister Pedder'i majas. See maja asetses Kompanii tän.²⁵⁾ Praegu kuulub ta Adele Berg'ile ja on politseinimestikus registreeritud nr. 4 all.

Kui cand. theol. Hurt Hellenurme mõisast linnas käis, kohtas ta arvatavasti oma ema ja õde, kelle eest ta peale isa surma pidi hoolitsema, „Lepa Aadu majas“. Sest sinna on tema koduküla sõber, rahvaluule korjaja Jaan Piho ²⁶⁾ talle ka kirja 21. XII 1865 adresseerinud ²⁷⁾.

*

Dr. Oettel, kes 19. aug. 1873 oleks 70 a. vanaks saanud, lahkus varsti peale Hurda Otepäässe siirdumist kreiskooli inspektori kohalt ²⁸⁾.

1874. aasta lõpul omandas Oettel ostuteel (2050 r. e.) kaks puust maja aiaga Lille tän. (kinn.-nr. 135). Ümberehituse läbi esiküljelt ja eluruumide korralduselt vähe muutunud, kuuluvad nad 1926. a. saadik Jüri Räs's'le ²⁹⁾. Nüüd seisavad need majad politseiregistratuuris nr. 12 ja 14 all. Maja nr. 14 alumist 3-toalist korterit, vastu uulitsat, ka-

²²⁾ EKLA, EKS, M. 1, v. 5.

²³⁾ Senff'i mäeks nimetati Tiigi tänava algust ja Vallikraavist ülesviivat vahetänavat, mis viimasel ajal on trepistikuga varustatud.

²⁴⁾ Hüp. reg. 1860, II hüp. ringk.

²⁵⁾ Dorp. Adressbuch 1868, lk. 2.

²⁶⁾ Taluperemees Põlva kihelk. Mammaste külas (ERLA, H II 45, 91—117).

²⁷⁾ EKLA, EKS, M. 17, v. 30 a.

²⁸⁾ Tartu LA Rae-aktis nr. 11 (1865—86) Koolikoll. kiri õpekonna kuraatorile 3. IV 1873.

²⁹⁾ T.-V. Rk. Kinnistusosak. hüp.-reg. 1860. a. II hüp. ringk.

sustasid kirikuõpetaja Hurt ja tema perekond peatuskohana linnasõidu kordadel, nagu seda tõestavad naabermaja nr. 10 omaniku pr. Kokult'i ja Hurda tütre Mathilde Mohrfeldt'i seletused ³⁰⁾.

K. E. Sööt.

Täiendusi ja õiendusi artiklile „Andres Saal 70-aastane“.

„Andres Saal 70-aastane“ („Eesti Kirjandus“ nr. 6 ja 7 s. a.), kirjanikule 70. sünnipäevaks pühendatud artikkel, oli juba trükkis, kui juuli keskel kodumaale saabus teade äsjase juubilaril ootamatust surmast Hollywoodis Kalifornias. Oli juba hilja artiklit siis veel vastavalt täiendada kas või lühikese järelmärkusega. Vahepeal on aga Saali omakseile ja tuttavatele kirjavahetuse kaudu kätte jõudnud lähemaid teateid kirjaniku surmast ja seetõttu avaneb võimalus nüüd siinkohalgi, tänu eriti hr. H. Kosenkranius'ele ja kirjanik K. E. Söödile, sündmust valgustada pisut lähemalt, kui seda on teatud varemini ajalehtedes.

1923. a. sügisel Jaapani maaväringu ajal Yokohamas viibides sattus A. Saal tulekustutamisel abiks olles palava õhu joa kätte ja sai sellest rikke pahemas silmas. Varsti pärast seda tehti Bataavias operatsioon, kuid see äpardus ja Saal ei kaotanud mitte üksi pahema silma, vaid ka parem hakkas muutuma järjest nõrgemaks, kuni 1928. a. paigu nägemine täiesti kustus. Välja arvatud see, pole kirjanik ei enne surma ega üldse viimaste aastate jooksul kannatanud mingi tõsisema haiguse all. Kõbusana on ta kuni viimase ajani muu kõrval oma abikaasa toetusel koguni katsunud redigeerida Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandel 1926. a. ilmuma hakanud „Valitud kirjatööde kogu“.

Ka jaanilaupäeval 23. juunil s. a. viibinud Saal oma tavalises olekus tugitoolis istudes mitte midagi aimavate omaste keskel. Isegi kirjaniku viimsed sõnad „Ligemal, Jumal, sull“ ei olnud vist ta perekonnale midagi ootamatut ennustavaks, kui arvesse võtta ta viimaste aastate usulisi kalduvusi. Alles siis, kui magama jäänud kirjanik lõunale ei ilmunud, leiti, et ta elavate hulgast on lahkunud. Viis päeva hiljemini tuhastati kirjaniku põrm ning asuti selle kodumaale toomise võimaluste selgitamisele.

Mitte nii ootamatu kui teistele pole olnud surm Saalile endale. Varakult on ta mõelnud sellele ja teinud vajalised korraldused seks

³⁰⁾ H. Kopli kiri 6. IV 1931. — — Dr. Oettel suri 19. VIII 1884. a., mille järele tema pärijad Liivimaa õuekohtu poolt pärimisõigusesse kinnitati 20. III 1885, nimelt: 1) pastori abikaasa Julie Dsirne, sünd. Oettel, 2) past. abikaasa Eugenie Hurt, sünd. Oettel, 3) past. abikaasa Mathilde Kerg, sünd. Oettel, ja 4) Elisabeth Hermannsohn (T.-V. Rk. Kinnistusosak. hüp.-reg.). Ilmest on peale dr. Oetтели surma majade hooldajaks kuni 1886. a. olnud Hurt. Nii on siis ka tulnud, et H. figureerib 1886. a. Schnakenburg'i kirjastusel ilmunud Isamaa kalendris ja N. Dorp. Kal. täh. majade omanikuna, mis on igatahes eksitus.

puhuks. Ta põrmu kodumaale toomine — seegi on kirjaniku enda soov. Ja loodetavasti teostub vähemalt see soov peatselt, niipea kui lahendatakse asjasse puutuvad tegelikud küsimused pr. Saali ja Eesti Kirjanduse Seltsi vahel. Viimane kiri pr. Saalilt, mis saabunud septembri alul, kõnelebki juba põrmu teelesaatmisest.

A. Saal abikaasaga Hollywoodis omas aias. (Paremas nurgas aia „kaitsevaimu“ kujutis.)

Surm tabas oma saatusega igati rahul olevat ja kõigelepitanud kirjanikku, teatavad Saali omaksed, kuigi tal just viimasel ajal tekkis mõningaid uusi muresid ja raskusi. Jaaval Kaliforniasse asudes võis Saal endale osta Hollywoodis mõned majad tänu eeskätt oma abikaasa ettevõtlikkusele. Viimasel oli olnud Jaaval mägedes hotell turistidele ning suvitajatele ja kõige pealt see ettevõtte võimaldas Saalide perekonnal teatava kapitali kogumise.

Majadest saadav üür ja Hollandi riigipension pakkus Kalifornias esimestel aegadel üsna rahuldavaid elatusvõimalusi, kuid hiljemini tekkinud üldine majanduslik kriis, üüride langus ja kinnisvaramaksude tõus töid ettenähtamatuid raskusi. Teiselt poolt lisandas neid ka järjest kasvav tööpuudus, mis võttis Saali lastelt teenistuse leidmise võimalused. Ja lõpuks on loendatud raskused, nagu kirjutab pr. Saal, viinud ta kavatsusele, likvideerida Hollywoodis asuvad kinnisvarad ja üle kolmekümne aasta kestnud emigrandielu järele tagasi tulla kodumaale.

*

Eespool-toodud lisanduste kõrval vajab kõnealune artikkel ka paari õiendavat märkust.

„Eesti Kirjanduses“ nr. 6, lk. 305 on märgitud A. Saali kirjanduslikku suunda ettevaermistavate ajalooliste tõlgeromaanide ilmuiskohana ekslikult „Perno Postimehe jututuba“, peab olema muidugi „Eesti Postimehe jututuba“. Oli mõeldud viimases ilmunud pikemaid ajaloolisi jutustisi, aga kaugemas järjes ka sealsamas leiduvat muud ajaloolist materjali, populariseeritud biograafiaid jne., mille rahvapäraselt kerge käsitusviis lähendas neid ilukirjandusele ja muutis kogu jututoa ilme valitsevalt ilukirjanduslikuks. Muu seas ilmus „Eesti Postimehe Jututoas“ võõrast ainekku käsitleva materjali (nagu näit. jutustiste „Vürst Menshikov ehk Uhkus tulleb enne langemist“, „Rootsi Raudpea“, „Garibaldi“, „Johanna d'Ark“, „Kosma Minia“ ja paljude teiste selliste) kõrval harvemini ka eestiainelist, nagu näit. „Lühhikenne mälestus Tarto linna sündinud loust“ 1866. a., nr. 9—13.

Ekslik on ka samas nr. 311 Saali esimese kodumaal-käigu aeg — 1912/13, p. o. 1911/12. Valitsuse poolt kindlate ülesannetega Euroopasse saadetud, käis Saal selle reisu kestel kaks korda kodumaal. Esimest puhku 1911. a. augustis, teist korda 1912. a. varasuvel, selle järele kui ta vahepeal oli olnud Münchenis, Pariisis (ja seal kohanud ka A. Grenzstein'i), Viinis ja mujal. Mõlemal korral avaldas ta „Olevikus“ reisumärkmeid, 1911. a. „Kodumaa reisi muljed“ (nr. 70—71) ja 1912. a. „Muljendid isamaa reisilt“ (nr. 49—50), milles heatahtlikult püüdis vaadelda tema kodumaalt ära olles siin tekkinud muudatusi. Viimane neist kirjutistest oli kujunenud õtse tänukirjaks kirjanikule osutatud austuse ja vastuvõtlikkuse eest, kuid just tugevasti rõhutatud heatahtlikkus saigi Saalile hädaohtlikuks ning tõi ülevaisse külaskäigu meeoludesse ebameeldiva dissonantsi. Nimelt irriteeris tema manitsus leplikkusele, soovitus vanu tülisid unustada ja ilmselt Grenzsteini-juhtumist kasvanud veendumus, et muutunud olukordades ei saa olla rahvajuhte endises mõttes, parajasti ägedat rehabilitatsiooniaktsiooni jätkavat Grenzsteini ja viimane tungis „Olevikus“ kõige selle pärast oma tavalise temperamendikuse ja teravusegagi Saalile kallale. Nii lõppes Saali seekordne kodumaalkäik ootamatult puhkenud sekeldusega kahe sõbra vahel.

Lõpuks tuleb lk. 310 leiduvat joonealust märkust Saali laste hariduse kohta õiendada ja täpsustada ses mõttes, et keskharidus omandati Hollandis, välja arvatud lühem õpiaeg Pantenkirchenis Saksamaal, Müncheni lähedal.

3. sept. 1931.

Oskar Urgart.

Kirjanduslik ülevaade.

E. Aspelin - Haapkyllä: Tutkielmia Kirjallisuudesta ja kuvaamataiteista. Helsinki 1928, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 327 siv., 50 Smk.

Soome Kirjanduse Selts on saatnud Eesti Kirjanduse toimetusele tutvustamiseks kõite posthuumselt kogutud prof. E. Aspelin-Haapkyllä' ajakirjanduslikke kirjutisi.

Kes on see meile vähe tuntud E. Aspelin-Haapkyllä?

Prof. Aspelin oli elupõline Soome Kirjanduse Seltsi tegelane: 1883. a. peale kuni surmani (1917) ilukirjanduse-toimkonna liige, 1893—1902 abiesimees, 1902—17 esimees. Austuseavalduseks oma kauaaegsele tublile tegelasele oli Soome Kirjanduse Selts kavatsenud 1917. a. sügiseks, A.-H. 70-a. sünnipäevaks, välja anda juubeliaalbumi, aga surm saabus varemini ja juubeliaalbumi asemel otsustati, nüüd juba lahkunu mälestuseks, välja anda valik ta laialipillatud kirjutisist. Teose toimetajaiks paluti K. Grotenfelt, V. A. Koskeniemi ja V. Tarkiainen. Ötsuse teostamine nõudis 10 aastat, nii et teos võis ilmuda alles 1928.

Aspelin-Haapkyllä esindab soome eakamat uurimust ja päevakriitikat kirjanduse ning kujutavate kunstide kohta. Meid huvitab sel puhul teadmine, et A.-H. oli esimene soomlasest professor esteetika ja nüüdisrahvaste kirjanduse õppetoolil Helsingi ülikoolis 1901. a. alates, olles ühtlasi sel õppetoolil väljapaistvamaid. Sel puhul maksaks ka ära märkida metoodilise kirjandusuurimuse võrratult pikemat iga Soomes ja koolitatud uurijate arvukat ulatumist mitmeid aastakümneid tagasi. Meil pole veel praegugi ainsat kõrgeimat diplomeeritud kirjandusteadlast. Selgi alal on Soomes soliidsem ja vanem põhi.

Aspelin-Haapkyllä oli ühtlasi esimene esteetik, kes kirjutas soome keeles. Kunsti- ja kirjandusearvustajana oli ta laia silmaringiga humanist. Ta kunstiline vaateviis on seoses rahvusliku kultuuri ideaaliga. Tegeldes küll muudegi kunstidega, asub ta tegevuse raskuspunkt ometi kirjandusel. Koskeniemi peab A.-H. arvustavat tegevust tähtsaimaks, mis soome kirjanduses iial on tehtud. Ta arvustajategevusele on iseloomustavad sallivus ja tugev ajalooline meel. Ta esindas akadeemilist, võimalikult objektiivset arvustust rohkete võrdlusnäidetega ning oli meister asetama üksiknähtusi laiemale ajaloolisele taustale. Ta peab kirjandusteaduses üheväärsseiks ajaloolist, psühholoogilist ja esteetilist meetodit, kuid isikupärane kaldumus juhib ta kahele esimesele. Puhtesteetiline vormikriitika ja stiilieritlus ei huvita teda. Arvustades analüüsib ta esijärjekorras teose ideelist sisu. Ta otsib kirjandusest meelsamini aadet kui loojat, indiviidi. Eelmisest järgnevalt asub ta opositsioonis tunnuslausega „kunst kunsti pärast“. Kunsti ja moraali vahekorra küsimuses asub ta J. Volkelt'i vaatekohal.

Meie seisukohalt pakub teos ainet tutvumiseks soome kirjandusteaduse ja kriitikaga, selle meetodite ning isikutega. Eriti valgustavad ses mõttes on Koskeniemi' sissejuhatis ja Haapkyllä esiloeng „Kirjandusajaloo ülesandeist“. Teos võiks meid huvitada ka sisuliselt. Siin on põhjalikumalt arvustatud teoseid, mida meilgi tuntakse, nagu „Kalevala“, J. Aho' „Panu“, „Vaikne meri“, Linnan-

koski' „Laul tulipunasesest lillest“ jm. Siin on ka rahvusvahelisi nimised — Zola, Grillparzer. Edasi kirjutisi soome kunstielust, muu seas ülevaade A. Gallén-Kallela'st.

Olgu lisatud, et E. Aspelin-Haapkylä on kapitaaltese „Suomalaisen teatterin historia“ I—IV (1906—1910) kirjutaja. Varemalt (1891) oli ta kirjutanud lühema soome kunsti-ajaloo. Need on teosed, milleni meil veel pole jõutud. Iseäranis esimene neist on mõõdapäsematuks ja usaldatavaks juhiks oma alal.

Neil asjaoludel väärrib E. Aspelin-Haapkylä isik ja käesolev teos lühikest tutvustamist siingi veergudel.

August Palm.

Arvid Järnefelt: Greeta ja tema Issand. Jutustis. Tõlkinud M. Raud. Noor-Eesti kirjastus Tartus (1931). 291 lk. Hind 3 kr. 75 s.

Soome vanema põlve suurimaid sulemehi — Soome Tolstoi — Arvid Järnefelt on meil juba varemalt tuntud. Juba käesoleva sajandi alul (1903) tehti prof. G. Suits'u hoolsa tõlke kaudu meie lugejaile tuttavaks ta parim ja Soomes populaarsem teos „Isamaa“. Nüüd, kus hõimu-sulemehed seovad erilisi lähedasi sõprussidemeid vastastikuste küllaskäikudega, on Eesti Kirjanikkude Liit valinud Arvid Järnefeldi üheks oma auliikmeks ja seega veel suurendanud põhjapoolse velje suurima kirjamehe populaarsust lõuna pool lahte.

Järnefelt on üksik ning omapärane and Soomes. Tema tolstoilikule evangeeliumile ei tunta palju kaasa, ei kodanlistes ringides ega rohkes tööliklassi peres, kellele on Järnefelt katsunud eriti läheneda. Tema armastuse-evangeelium ei vasta käreale sotsialistlik-kommunistlikule ajavaimule ja nii on kirjanikule hingelähedane proletariaatki pööranud talle selja. Järnefeldi tolstoilik õpetus on langenud kaljusele pinnale ja seega kirjanikule vanul päevil valmistanud rohkesti kibedaid pettumusi ning sisemisi heitlusi, mis on kajastunud ta arvukais teoseis. Järnefeldi usulisse aateilma töid lõpliku kokkuvarisemise maailmasõda, Vene revolutsioon ja Soome verine kodusõda. Need hävitasid Järnefeldi armastusühiskonna viimsed sugemed ja töid maale palju toorust ning barbaarsust, mille vastu ta on oma loominguga võidelnud kogu eluaja. Kõik see tekitas autoris suure pettumustunde ning sisemise võitluse. Ta vaikis viis aastat (1919—1925), enne kui astus jälle avalikkuse ette uue romaania „Greeta ja hänen Herransaa“ (1925). See teos kajastab Järnefeldi enda sisemisi võitlusi, aga märgib ühtlasi ka uut suunda tema loomingus. Terav tendents on kadunud, kuigi põhitoon on jäänud samaks. Autor on tegelaste suhtes muutunud objektiivsemaks, tunginud sügavamale nende hingeellu, miljõesse ja seekaudu suutnud mõista nii lemmikuid kui vastaseid inimlikust seisukohast.

Jutustise „Greeta ja tema Issand“ sündmustikuks on rootsi päritoluga talunaise Greeta Nyholmi võitlus eluraskustega soomlaste keskel, kuhu ta ühes varasurnud mehega siirdunud Uusimaa Vestakülälast rootslasist sugulaste keskest. Peale mehe surma jääb ta üksinda suure lasteperega võhivõõra rahva keskele. Sellis võitluses olemasolu eest on tal abiks tugev usk Jumalasse ja hiljemini ka poeg Helge, kes kujunebki aktiivseks ja keskseks romaani kangelaseks. Raske on Greetal loobuda vanadest esi-isade kommetest ja rootsipärastest harjumustest ning kohaneda uue, soomepärase ja ajavaimule vastava ilmakorraga. Endise vaiks järve-

maastiku keskele, kus asub Greeta kodu Kaasiku, tekib kiiresti met-satööstus suure vabrikuga, rohkete elamutega, suure töölis- ja suvi-tajaskonnaga. Uus elurütm viib aegamisi kaasa Helge, aga Greeta kannatav emasiüda loodab abi ainult usust ja Jumalalt. Helgele on surnud isa poolt juba määratud pruut endisest rootsi koduküläst. Greeta katsub täita mehele antud lubadust ja sõidab ühes Helgega sinna läbi falvise tuisu ning verise kodusõja möllu. Kui asi noorte sobimatuse tõttu siiski ei õnnestu, pole see tema süü, vaid Jumala tahtmine, mille vastu on Greeta kõigi oma vanade traditsioonidega võimetu. See kosjareisu äpardumine tekitab tas raskeid sisemisi heitlusi, kuid oma tugeva usutundega saavutab ta siiski tasakaalu ning südamerahu.

Helge on noorem, ei pea nii suurt lugu vanadest esiisade kom-metest ja sammub kaasa ajavaimuga. Ta armub soomlasest tee-nijatüdrukusse Maijasse, kes on ühes sakstega tööstusalevikus suvi-tamas. Naitubki sellega. Kuid rahvuslikud erinevusjooned ei lase tekkida kooskõlalist, rahulikku abielu. Omakorda suurendavad lahk-helisiid veel Maijale vaenlikud Helge vanemad õed, kes noorema õe Tita kirjalikul kihutamisel laiaist ilmast kokku tulevad ning uskliku ning alandliku Greetagi oma minia vastu üles hässitavad. Neis olukordades on Maija sunnitud Kaasikult lahkuma ja jätma Helge armastuse ning kohusetunde vahelisse hingelisse võitlusse. See murrabki noore elurõõmsa mehe, nii et ta vabaturma kaudu endale lõpu teeb.

Sel juhul pole õnnestunud kahe ühel maal kõrvuti elava rahva veresuguline ühendamine. Paremaid lootusi ning väljavaateid annab kahest rahvusest vanemaist võrsunud noor Helge ning Tita ja raudteelase Mauno abielu. Greetale jääb suures leinas ainsa poja järele ainult usk teotseada oma parima äratundmise ja südame-hääle järele, millest ta leiab rahuldust ja õnne ning mis tema arvates on Jumala meelepärane, olgu see Jumal milline tahes. Kurbust ainsa poja kaotuse järele vähendab väike Helge, pojapoeg. „Seda armast last äitades pidi Greeta sageli imetlema, kui kaunisti olid selles ühinenud kaks nii täiesti erinevat inimest kui rootslane Helge ja soomlane Maija“ (lk. 289). Kurblik sügav teos on leidnud siiski optimistliku lõpplahenduse.

Järnefelt on sellesse teosesse suutnud panna, nii pea- kui roh-kete kõrvaltegelaste kaudu, sügavat soome ja rootsi rahva hinge ning rahvaelu lihtsuse mõistmist. Kogu teos on psühholoogiliselt sügav ja haarav. Jälgitagu vaid Helge armastuse tekkimist Maija vastu, kes kord valgeis rõivais istunud sumedal suveõöl Helge kõr-vale lauakoormale, jälgitagu seda võitlust, mida peab Helge oma esimese armastusega, või Tita suhtumist Maijasse ja esialgset infor-matsiooni õdedele ja pärastist ümberhinnangut kogu oma suhtu-muses, kahetsust, heakstegemis-püüdeid j. t., siis selgub Järnefeldi peen ning meisterlikult sügav hingeelu kujutamise oskus ja tabav maaelu lihtsuse kirjeldus. Greeta usklikkus ega kogu teose harras-usklik põhitoon ei takista ka mitteusklikul nautimast teose peent ning sügavat hingeelu kujutust, mis kajastab sotsiaalselt üht põnevamat ning sündmusrikkamat ajajärku soome ja rootsi rahva kooselus.

Kuigi meil soome kirjanduse tõlkimisega on mindud liiale ja sealsete keskpäraste toodetega asjatult üle koormatud meie väikese-ostujõulist kirjandusturgu, ei tohiks see etteheide käesoleva teose kohta ometi mitte maksev olla.

P. Hamburg.

Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1929. Tartu, Õpetatud Eesti Selts, 1931. (4)+230 lk. + 30 tahvlit.

Senistest Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamatulistest väljaannetest esineb 1929. a. kohta käiv kõide nii väliselt kui sisuliselt erakordselt mitmekesisena ja tõhusana. Sealjuures on ilmselt jätkunud tee, mida võis märgata juba sama seeria elmistegi kõidete puhul: need ei ole enam „istungiteated“ (Sitzungsberichte), vaid väiksemate iseseisvate uurimuste koguteosed. Nii näit. leiame käsitledavast kõitest ainult ühe artikli, mis on ette kantud seltsi 1929. a. koosolekul, kõik teised artiklid aga on kas otseselt aastaraamatu jaoks kirjutatud või põlvnevad teiste aastate ettekannetest. Kaks artiklit mainitakse otseselt väljaspool seltsi peetud ettekanneteks.

Vastavate alade eestikeelsed spetsiaal-ajakirjad (mõeldagu „Ajaloolist Ajakirja“ ja „Eesti Keelt“) on sellevastu palju puhtamal kujul „istungiteated“. Nendele ajakirjadele vastavates seltsides on jätkunud diskussioonilise spetsiaaluurimisviisi traditsioon, nagu see küllalt ilmekalt avaldus Riia Ajaloo- ja Muististeseltsi omaaegseis aastaraamatuis-istungiteadetes ja nagu see Õpetatud Eesti Seltsiski varemini oli viljeldav. Rööbiti mainitud seltsidega on sama käsitlusviis omane meie ülikooli filosoofiateaduskonna spetsiaalainete laudaturseminaridele.

Õpetatud Eesti Selts ei saa kasutada seda käsitlusviisi (spetsiaaluurimuse esitamine koosolekul, järgnev eriteadlaste diskussioon ja siis uurimuse võimalik avaldamine, tarbekorral ettekandele järgnenud mõttevahetusel esitatud andmetega), sest siis teotseks ta täiesti paralleelselt meie praeguste akadeemiliste erihingutega. Sellevastu on ta kõigiti õigustatult ja vajalikult täitnud tühiku — taotelles akadeemiliste ühingute uurimistöö üldkoordineerimist, avaldades ajaloo ning filoloogia (koos kõrvalharudega) töötulemuste aastabibliograafiaid ning rahvusvahelisele uurijatepearele kättesaadavaks tehes (toimetiste ning aastaraamatu kaudu) enam üldisema iseloomuga uurimistulemusi ja materjale. Et Õpetatud Eesti Selts ei teotse seksioonides, ei ole tal võimalik asendada akadeemilistesse seltsidesse koondunud uurimistööd, ja seda tervitatavam on seltsi praegune suund tööde ühtlustamiseks (nagu seda toonitatakse ka käsitledava aasta aruandes) ja rahvusvaheliselt üldtähtsamate uurimissaavutiste publitseerimiseks.

Koostöö teiste seltsidega avaldub esmakordselt selles aastaraamatus nende teiste seltside töö-ülevaadete avaldamisega. Nii leiame siit A. K a s e l t Akadeemilise Emakeele Seltsi senise tegevuse ülevaate ja P. T r e i b e r g i l t Akadeemilise Ajaloo Seltsi 1920.—30. a. tegevusaruande, „Bericht über die Tätigkeit der Akademischen Historischen Gesellschaft in den Jahren 1920—1930“.

Arhiivinduseküsimused, mis eesti historiograafias alles kõige hilisemal ajal on leidnud tihedama teadusliku käsitluse, on esitatud aastaraamatus kahe sisuka ning andmeterohke artikliga, Ragnar Liljedahl'i „Einige Bemerkungen über das Archivmaterial zur „Skytte-Zeit“ in der Geschichte Livlands“ ja Riigi Keskarhiivi juhataja Otu Liiv'i „Über die Archive und deren Benutzung in Estland zur schwedischen Zeit“.

Noor Rootsi ajaloolane R. Liljedahl, kes juhib oma artiklis tähelepanu Liivimaa kindralkuberneri Johan Skytte ajajärgu

lähema käsitluse vajadusele, on meile juba varemaltki tuntud Läänemere maade Rootsi aega käsitleva balti-saksa ajalookirjanduse kohta hindavat ülevaadet pakkuva artikliga „Östersjöprovinsernas svenska tid i den tyskbaltiska historieskrivningen“ (Historisk Tidskrift 1929, lk. 197—226).

„Skytte ajastu“ tähelepanemata-jätmist balti-saksa ajaloolaste poolt peab autor jaoti nende rahvuslike eelarvamuste süüks, mis ei lubanud vääriliselt hinnata reforme, mis tulid väljastpoolt saksa ringkondi. Selles on autoril õigus, kuid arvestada tuleb ka seda, et rootsi keele tundmine puudus balti-saksa ajaloolastel pea täiesti, nagu seda juba L. Arbusov omal ajal kahetsevalt tunnistas. Ja teiseks paelus orduaeg pea kõigi nende õpetatud ajaloolaste jõu, eriti just suurte allikeditatsioonide tõttu (ürikutekogu, seisustepäevade aktid ja retsessid, mõisaürikud jm.). Nii leidiski eesti iseseisvuseaegne historiograafia Rootsi ajas pea täiesti viljeldamata alä, kus isegi seda tarvitses uurida, kas Liivi- ja Eestimaa moodustasid Rootsi ajal ühise kindralkubermangu või mitte!

Neist arhivaalidest, mis Skytte aja kohta säilinud, annab R. Liljedahl tiheda ja asjatundliku ülevaate, mille üksikasjade lisaks võiks tähendada vaid seda, et Liivimaa rootsiaegse kindralkuberneri arhiivi korraldustööde tulemused Fr. Bienemann'i poolt olid üldteatavad juba a. 1906, seega enne 1908. ilmunud kataloogi, nimelt artikliga „Ueber das „Schwedische Archiv“ in Riga“, Baltische Monatsschrift LXII (1906), lk. 207—222, milline artikkel on hiljemini tervikuna ära trükitud mainitud kataloogi sissejuhatisena.

Arnold Feuereisen'i oma-aegsete artiklite „Über das baltische Archivwesen“ (Arbeiten des Ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908, lk. 248—273) ja „Ein Notstand des baltischen Archivwesens. Beitrag zur Geschichte der Regierungsarchive in den Ostseeprovinzen“ (Separatabdruck a. d. Arbeiten d. 2. balt. Historikertages zu Reval, Riga 1914) kõrval on O. Liivi nüüdne ülevaade arhiividest ja nende kasustamisest Eestis Rootsi ajal möödapääsematuks peatükiks Eesti arhiivinduse ajaloos. Artikkel toeb mitmel puhul senini avaldamata materjalile ja näitab kujukalt rootsiaegse arhiivinduse ja historiograafia suhteid, — küsimus, mis on esmajärgulise tähtsusega, toleaegeid allikaid ja uurimusi kriitiliselt kasustades. Kui tugevasti tookord rõhutati arhiivide tundmise vajadust Liivimaa ajaloo kirjutamiseks, näeme (ülevaate autori poolt kahjuks kasustamata) Riia linnaraamatukogus, köites „Manuscriptorum variorum ad historiam Livoniae spectantium Vol. I“, lk. 455—457 säilinud ja 1652. a. dateeruvast märgukirjast „Memorial von wegen Eines liffländischen Historici“ (Rigasche Stadtblätter 1893, nr. 36, lk. 285—287), milles muu seas nõutakse, et ajaloo kirjutajaks ärgu olgu pastor („nagu pastor Russovius Tallinnas“); sest need on enam vilunud kantslis kui kantsleides, või veel vähem professor („nagu umbes Fridericus Menius Tartus“) sest need omakorda laskuvat omi ideid jälgides sõnade kõlinalasse, vaid ajalugu kirjutagu „ein Politicus und Weltmann“, kes tunneks kantsleisid, vana kirja, ja kes dokumentide ja protokollide põhjal koostaks ajaloo, nagu seda olevat teinud Livius, Tacitus, Macchiavelli jt.! —

Erakordselt pildirohketena esineb aastaraamatus kaks artiklit kunstiajaloo alalt, mõlemad Voldemar Vaga'lt, „Das Schloss Põltsamaa, ein Denkmal der Kunst des 18. Jahrhunderts in Estland“ ja „Denkmäler der Plastik des Klassizismus in Estland“.

Artiklite tekst on õige lühike, kuid sisaldab rohke pildimaterjali mõistmiseks kõik vajavad andmed. Esimeses artiklis on kasustatud ka arhiivmaterjali, kahjuks siiski allikat tsiteerimata. (Põltsamaa lossi arhiiv asub praegu teatavasti Tartus, Riigi Keskarhiivis.) Pildid kriitpaberil on selged ja väga õnnestunult valitud.

Arheoloogia, — ala, millel Õpetatud Eesti Selts ikka on olnud tunnustatud keskuseks —, esineb kõnealusel aastaraamatus kahe artikliga, H. Moora „Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit. II“ ja E. Petersen'i „Einige frühgeschichtliche Altertümer aus Schlesien in ihren Beziehungen zum Baltikum und Skandinavien“.

Prof. H. Moora artikkel on järjeks tema poolt 1928. a. aastaraamatus ilmunud uurimusele ja käsitleb selles osas käevõrusid, selgitades nende eri tüüpe 18 joonise abil.

E. Petersen jälgib oma uurimuses Sileesia ja Baltimaade ning Skandinaavia muististe võrdjooni, usaldades loota, et Sileesia eelajaloo materiaalses kultuuris ikka enam suudetakse avastada Balti- ja Põhjamaade mõju. Artiklit selgitab 5 joonist tekstis. —

Lisaks elloendatud uurimustele esineb selles aastaraamatus veel kirjutisi keele, rahvaluule ja etnograafia alalt.

N. Treumuth.

*

Sest ajast, kui Õpetatud Eesti Seltsi hakkas kogunema rohkem eesti soost teaduslikku elementi, on nim. seltsi aastaraamatud läinud järjest sisukamaks ja kriitika ees kaaluvamaks. Viimaste aastate jooksul on täiesti kadunud endine balti-saksa uurijate diletantism, mis eesti ainetes liikus ikka veel „Kalevipoja“ ajajärgu atmosfääris ega võtnud arvesse uuemaid kodumaaliste teaduste saavutisi. Eriti tõhusa sisuga on käesolev aastaraamat oma 11 artikliga mitmelt alalt. Allakirjutanu võtaks siinkohal retsenseerimisele vaid folklooristlikud ja keeleteaduslikud kirjutised.

Meile juba „Liivi rahva usundist“ ja mujalt tuntud täpsa hoole ning leidlikkusega on Oskar Loorits oma siin-esinevas artiklis „Der norddeutsche Klabaufmann im Ostbaltikum“ pakkunud lugejaskonnale täieliku ülevaate laevavaimu — potermanni — kohta kasustada olnud ainekust Ida-Baltikumis. Nagu ilmneb 79. lk. lisatud kaardist, on potermanni esinemisalaks Eestis saared ja Pärnu rannik, Liivis terve liivlaste rannik; Lätist aga on talletatud kahjuks vaid üksikuid märkmeid Kuramaalt. Potermann kuulub heade vaimude hulka, kelle ülesandeks on hoiatada laevamehi eeltuleva hädadohu eest enese näitamise või klõppimisega. Germaani maailmas on seesugune laevavaim hästi tuntud Saksas ja Hollandis. Eesti potermann ∞ kotermann ∞ klapermann ∞ klabaufmann jne, ning liivi pottõrman ∞ klabaufõrman jne, kuuluvad nime poolest täiesti ühte saksa Klabaufmanniga. O. Looritsa arvates on laenamine Eesti sündinud Saksast vahest alles õige hiljakult. Ometi on toodud ka teisi laenamisaja ja -koha võimalusi: hansa-aegne Saksa ja Hollandi. Allakirjutanu kaldub arvamisele, et üksnes esimene oletus hilisest laenamisest tuleks võtta õigena. Käesoleval suvel Hiiu- maal potermanni kohta teadete pärimisel tuli ilmsiks huvitav tõsiasi, et vanemad mehed olid üldiselt arvamisel, et potermann või vähemalt potermanni nimetus võiks olla uuema aja asi. Mitmed pidasid nimetust võõrkeelseks, rootsi või taani (tanska) sõnaks, mida

kuuldud muulasest kapteni või tüürimehe käest. On ka teada, et Hiiumaa merimehed sõitsid möödunud sajandil peaaegu erandita saksa soost kaptenite juhatusel. Samasugused suhted on olnud nähtavasti mujalgi. Selleks vaadatagu kas või O. Looritsa uurimuses mainitud anonüümset „Merimehe elu ja olu“, kus kirjutaja eriti just lõpposas pikalt-laialt kirjeldab meie merimeeste saksa ülemusi. Küllap siis neilt saksa ülemusilt möödunud sajandil ongi saadud suurim tutvus potermanni nime ja olemusega.

See põhjalik monograafia ei paku üksi eesti ja liivi mütoloogiale uut tähtsat peatükki, vaid võib-olla veel enam saksa rahvasundile. On rõõmustav, et see on ilmunud enne, kui saksa laialdane „Wörterbuch des deutschen Aberglaubens“ on jõudnud vastava kohani, sest loodetavasti ei jäta see teos kasustamata temale suuresti uusi perspektiive avavaid Ida-Baltikumi lisateateid.

Elmar Arro tähtis ja huvitav artikkel „Zum Problem der Kannel“ kuulub peamiselt küll muusika-ajaloalise kirjanduse hulka, kuid tal on siiski ka õigegi ohtrasti kokkupuuteid rahvaluulega. E. Arro käsitleb eesti vana-aegse kandle kaju, päritolu, levingut jne. ning muid muusikariistu, mis tuntud sama nimetusega. Eesti kannel koosnes ühes tükis väljaraiutud kastist, millele pandi kaas. Kasti teine ots moodustas laia lehe — *laba*, teine n.-ö. pea — *kolju*. Keeli oli sel kandel enamasti 6—9, harvemini ka mõni rohkem. Vastamata on jäänud küsimus, kust on meie kannel pärit; kindel on aga, et see on kõigil Baltikumi rahvastel ühtlane. Folkloristlikust seisukohast tähelepanav on see osa kandle ajaloost, kus osutatakse, kuidas ärkamisajal palju kõneldi „eesti kandlest“, kuid väga vähe teati talt ega tahetud õigust teadagi. Sellest ajast meie päevini kujutatakse eesti kannelt sageli välismaise harfina. Laiemates ringides on ehtsa vana kandle tundmist tumestanud veel seegi, et uue-ajal sisserännanud muidki mänguriistu, nagu tsitrit, balalaikat, mandoliini jne., nimetatakse kohati kandleks. — Uurimuse lõppu on lisatud säilinud vana kandle muusikapalasisid. E. Arro ülevaade sellest sagedasti mainitavast eesti muusikariistast pakub õigegi palju uut ja olulist nii meie muusikamehile kui ka rahvaluule uurijaile.

Julius Margi keeleteaduslik uurimus „Das System der Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen“ arutab keerulist ja rasket possessiivsuffiksiste süsteemi lähemais ja kaugemais sugukeelil. Küsimuse lahendus oli ette nähtud võõruskõnena Königsbergi ülikoolis; sellepärast on toodud siis ohtrasti muudki selgitavat materjali. Eri soome-ugri ja uurali keelis säilinud omadusliidete varal on rekonstrueeritud uurali algkeele omad, mis näitasid nii omandaja kui omandatava ainsust ja mitmust. Uurimus on lühike, ent kirjutatud J. Margile omase põhjalikkusega ja nii suure selgusega, et sellest raskest teemast võib saada täieliku arusaadava ülevaate seegi, kes ei ole kodus eesti ja sugukeelte teaduses.

Neist rohkeist saavutisist, mis Akadeemiline Emakeele Selts eesti keele uurimiseks ja eestluse propageerimiseks korda on saanud, kõneleb asjast huvi tundjatele välismaalasil A. Kask aruandes „Übersicht über die zehnjährige Tätigkeit der Akademischen Gesellschaft für die Muttersprache“. See täielik ülevaade on eesti lugejaile esitatud „Eesti Keele“ 1930. aastakäigus, nii et siinkohal pole tarvis selle juures pikemalt peatuda.

Paul Ariste.

Jaan Pert: **Draamastuudio 1920—1930.** Draamastuudio kirjastus Tallinnas 1931. 64 lk. Hind 2 krooni.

Meie teatreid ja teatrielu käsitlev kirjandus on äärmiselt kehv. Mainida võiksime siin ainult G. Suits'u ja B. Linde „Teatriraaamatut“ ning J. Kärner'i „Eesti näitelava XIX sajandil“. On tulnud leppida ainult jooksvate ajalehearvustistega ning hooaja ülevaadetega „Loomingus“. Eri-teatrijakirjani pole meil veel jõutud, kuigi selleks on tehtud mitmeid katseid, alates K. Jungholz'i „Valge raamatuga“ ja lõpetades J. Pert'i suurejoonelise kavatsusega „Kiri ja kunst“. Sellest kõigest on vähe meie võrdlemisi arenenud teatrielu pidevaks jälgimiseks, kuid olud pole lubanud rohkem.

Asja on katsutud vähegi parandada teatrite endi poolt väljaantud juubeli-ülevaadetega. Sellega tegi algust „Estoonia“ teater oma uue maja 10-aastase juubeli puhul, 1924. a. välja andes „Estoonia“ teater 1906—1924 I“, mis pidi kujunema perioodiliseks aastaraamatuks. Kahjuks osutub vist ka siin esimene viimseks. Sellele järgnesid 1925. a. „Vanemuine 1865—1925“ ja Jaan Kärner'i „Estoonia“ kuuskümmend aastat 1865—1925“, — mõlemad nende teatrieltside kuuekümnendaks juubeliks. Nüüd on nendele lisandunud veel ülalmainitud J. Pert'i teos „Draamastuudio“ kümnendaks juubeliks.

Kui eelmised teosed olid huvitavad meie teatri üldiselt arenemise seisukohalt, kui märgitsused sellest, kuidas vähenõudlikest asjaarmastajate truppidest arenes meil nõudlik kutseline kunstiteater, siis kõnealuse raamatuga on seotud esijoones meie teatri kunstilised otsingud ja uued suunavõtted. See teater on välja arenenud meie esimesest teatrikunstikoolist, mis loodi 1920. a. sügisel Venemaalt Eestisse opteerunud näitejuhi Paul Sepa poolt Draamastuudio nime all.

Sama kooli esimene lend 1924. a. kevadel moodustabki kokkuvärsenenud „Draamateatri“ asemele uue kunstiteatri.

Nii koolil kui uuel teatril seisid ees rasked majanduslikud võitlused. Kuid vaimustus ja püüe, luua paremat, kunstipärasemat, on aidanud neid üle rasketest aegadest ja lubanud tuua nii mõndagi uudist ja värskendust meie teatriellu. Kool on andnud meie lavadele rohkesti uusi ja loovaid jõude.

J. Pert katsub käesolevas brošüüris anda ülevaate nii teatrikoolist kui ka Draamastuudio teatrist, püüab valgustada nende tegevust, uusi püüdeid, sihte ja saavutusi. Selleks vaatab ta esialgu teatrikooli sisemist töörakendust, töötingimusi ning tulemusi ja lõpuks üksikuid lavastusi, lavastajaid ja tähtsamate osade kandjaid. Lavastuse kohta on toodud teatriarvustajate hinnanguid arvustiste tsitaatidena.

Enamikus on see autoril kõik õnnestunud.

Mõningail juhtudel ei saaks siiski leppida autori seisukohtadega. Kui kõneldakse majanduslikest raskusist ja võitlusest olemasolu eest, oleks asi kõigiti kindlam ja reaalsem olnud, kui umbmääraste sõnade asemel oleks mõningail juhtudel esitatud otse arvulised andmed. Kindlasti pole meil lähemal ajal loota põhjalikumat ega üksikasjalisemat ülevaadet käesoleva küsimuse kohta. Laiematele hulkadele oleks seesugune ülevaade aga kahtlemata väga huvitav. Samuti oleks sel kultuurilooline väärtus. Ruumi säästmiseks poleks vaja olnud täielikke majanduslikke aruandeid, oleks jätkunud üksikuist näiteist, koolielus üksiku aasta, teatris hooaja või mõne tähtsama lavastuse kohta. Muu seas oleks see avalikkusele konkreetselt näidanud ka Saksa teatri üüri suurust ja lõviosa etenduste väljaminekus.

Samuti oleks võidud peatuda üksikute, kunstiliselt õnnestunud lavastuste juures pikemalt ja üksikasjalisemalt. Asjale oleks tulnud see kõigiti kasuks.

Veidrana tundub ka raamatu koostaja — Jaan Perti — sage teatriarvustaja Jaan Perti arvustiste tsiteerimine. Sümpaatsema mulje oleks kindlasti jätnud, kui autor oleks oma arvumised lavastuste kohta käesolevas teoses juba otseselt esitanud, mitte aga tsitaatide kaudu. Kui neil juhtudel kindlasti vajati tsitaate ajalehist, siis oleks neid leidunud rohkesti ka teistelt teatriarvustajailt. Otsused lavastuste kohta oleksid saanud sel juhul veenvamad.

Need puudused aga ei tee käesoleva teose väärtusi olematuks. Sellisenagi annab see korraliku ülevaate Draamastuudio tekkimisest, arenemisest, sisemisest kujunemisest, püüetest, intriigidest, raskustest ja saavutistest.

Kõrvalkõsimustena puudutab käsitelu ka „Töölisteatri“ ja „Rändteatri“ tekkimist, niipalju kui need ühenduses on Draamastuudioga. Viimase ülesandeid täidabki Draamastuudio 1928. a. sügisest alates, mil mõlemad teatrid liitusid.

Huvitava peatüki Draamastuudio arenemisloos moodustavad ka suurejoonelised vabaõhu-etendused, mis said eriti suure osavõtu osaliseks.

Teost kaunistavad rohked pildid tegelastest (63) ja üksikuist pareaist lavastajatest (15). Need, trükitehnilisest küljest võrdlemisi õnnestunud pildid, tõstavad tunduvalt teose väärtust ja aitavad jumeatada ülevaadet.

Teose lõppu on „Vanemuise“ juubelialbumi eeskujul paigutatud ülevaatlik tabel Draamastuudio juhtivatest tegelastest.

P. Hamburg.

A. Sossi, mag. chem. Jookide valmistamine kodusel teel. Eesti Karskusliidu kirjastus, Tartus 1930. 76 lk. Hind 1 kr. 50 senti.

Teoses kirjeldatakse väga mitmekesiste alkoholita jookide valmistamist. Jääb soovida, et perekondlikel ja teisel koosviibimisel tuleksid tarvitusele maitsvad alkoholita joogid, mida kodusel teel võib valmistada. Koduse veinivalmistamise asemele peaks tulema alkoholita jookide valmistamine ja tarvitamine. Selles mõttes on H. Sossi teosel täita tähtis ülesanne.

Kirjeldatud on küll rida jooke, mille valmistamine on lihtne. Suures osas aga nõuab kirjeldatud jookide valmistamine ja eriti alalhoidmine kohast sisseseadet, mis tihti puudub. Seepärast oleks olnud väga soovitatav kirjeldada ka hoopis lihtsaid jooke, nagu neid rahvas valmistab otseseks tarvitamiseks näiteks kuremarjust, sõstraist ja sidrunest, keetmata mahlust.

A. Audova.

LOOMING

Eesti Kirjanikkude Liidu ajakiri

üheksas aastakäik — 1931.

LOOMING on meie kirjandusliku elu väärikam süvendaja ja juhtija. Ta on koondanud enese ümber kõik eesti silmapaistvamad kirjanikud ning arvustajad ja tema eesmärgiks on kõigekülgsest kajastada eesti kirjanduslikku elu. Selleks avaldab LOOMING nii ilukirjanduslikke töid kui artikleid, ülevaateid, ankeete ja arvustisi, samuti tutvustab ta eesti publikut välismaade kirjandusliku eluga, tuues selleks nii oma- kui välismaa kaastöölislalt kirjutisi ja informatsiooni. LOOMINGUS valgustatakse ka teisi kunsti- ja kultuurialasid sellekohaste esmajärguliste kaastööliste poolt. Et LOOMING on teiste sarnaste ajakirjadega võrreldes oma sisult kui ka tasemelt kõige väärtuslikumaid ilukirjanduslikke ajakirju ja seda mitte üksi Eestis, on ühel meelel asjatundlikult poolt väidetud.

LOOMING on meie odavamaid kirjandustooteid. Iga üksik LOOMINGU number võrdub sisumahult keskmisele romaanile, kuid hinnalt ta vastab meie kõige odavahinnalisemale tõlketekstele. Võrreldes meie algupärase ilukirjandusega on LOOMING sellest ligi kolm korda odavam. LOOMINGU aastatellimise hind vastab täpsalt meie päevalehtede tellimishinnale.

LOOMINGUT ilmub aastas 10 numbrit — kummalgi poolaastal (jaanuarist maini ja augustist septembrini) 5 numbrit. Iga nr. sisaldab kuni 128 suurekaustalist lk.

LOOMINGU tellimishind on aastas 14 kr., pooles aastas 7 kr. (välismaile aastas 15 kr., pooles aastas 7,50 kr.), üksik nr. 1 kr. 60 s.

LOOMINGU seniseid aastakäikusi on veel saada.

LOOMINGU väljaandjaks on Eesti Kirjanikkude Liit. Ajakirja vast. ja tegevaks toimetajaks J. Semper; juhtivasse toimkonda kuuluvad A. Alle, E. Hiir, J. Semper ja Fr. Tuglas.

LOOMINGU tellimisi võtavad vastu: kõik postiasutised, raamatukauplused, usaldusmehed ja Loomingu talitus — aadr.: Tartu, Noor-Eesti Kirjastus.

On endast mõistetav, et eesti haritlane ei saa läbi ilma LOOMINGUTA.

Iga kooli- ja rahvaraamatukogu tellib LOOMINGU 1931. a.